

ŞANLIURFA İLİNİN TARIMSAL YAPISI, SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Agricultural Structure, Problems Of Province Of Şanlıurfa And Recommendations

Sedat BENEK

*Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 63100, Şanlıurfa.
sbenek@harran.edu.tr*

Özet: Şanlıurfa ili, genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanları bakımından hem Türkiye'deki tarım alanlarına (% 36), hem de GAP Bölgesi'ndeki tarım alanlarına (% 43) göre daha avantajlı bir orana (% 64,1) sahiptir. Bu bakımdan il, mevcut tarım potansiyeli itibariyle zengin ve elverişli bir durum arz etmektedir. Ancak, modern tarım açısından ele alındığında, bu zengin tarım potansiyelinin yeterince değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak, çok ciddi temel yapısal sorunlarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu makalede, GAP çerçevesinde Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısının temel sorunlarının başında gelen tarım alanlarının yapısal özellikleri ve coğrafi dağılışı, sulama durumu, tarımsal işletme yapısı, arazi toplulaştırma ve tesviyesi, makineleşme, kaliteli tohum kullanımı, gübre ve tarımsal ilaç kullanımı, çiftçi örgütlenmesi, sermaye, ulaşım ve pazarlama konuları incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: GAP, Şanlıurfa, Tarımsal Yapı

Abstract: The province of Şanlıurfa has more fertile lands (64.1%) comparing to the other agricultural lands in Turkey (36 %) and the lands in the GAP Region (43%, South-East Anatolian Project). Therefore the province is promising a rich and available situation in terms of having agricultural lands. However, when the province is analyzed in terms of using modern agricultural vehicles, as result of lack of not benefiting form the lands enough, it is seen that there are serious structural problems. In this study; the most important issues of the structural features such as agricultural features and geographical dispersion of the lands, irrigation situation, agricultural business structure, mechanization, using quality germs (seeds) using chemical fertilizers and agricultural chemicals, farmer organizations, capital, transportation and marketing are examined.

Key Words: GAP, Şanlıurfa, Agricultural Structure

I.Giriş

Araştırma alanımızı oluşturan Şanlıurfa ili, coğrafi bölge ayırımında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Kapladığı alan itibariyle, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en geniş ve Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) merkezi konumunda olan çalışma alanımız, batısında Gaziantep, kuzeybatısında Adıyaman, kuzey ve kuzeydoğusunda Diyarbakır, doğusunda Mardin illeri ve güneyinde ise, 223 km uzunluğunda Türkiye-Suriye devlet sınırı ile çevrilidir (Şekil 1). Şanlıurfa ilinin idari sınırları fiziki coğrafya açısından incelendiğinde, genel olarak batı ve kuzeybatısı (Fırat nehri), kuzey ve kuzeydoğusu (Karacadağ'ın su bölümü çizgisi) ve doğu (Büyükdere suyu) sınırları doğal, güneydeki Türkiye-Suriye devlet sınırı² ise, siyasi niteliktedir.

Şanlıurfa ili ve çevresi, bulunduğu enlem, bölgeye hakim olan subtropikal hava kütleleri ve rölyefin etkisiyle ülkemizde en kurak şartların yaşandığı alandır. Şanlıurfa ili ve yakın çevresinde görülen bu şiddetli kuraklık, her yerde aynı olmayıp, kuzeyden güneye doğru gidildikçe yükseltinin

² Türkiye-Suriye devlet sınırı, 1921, 1926, 1929 yıllarında yapılan Ankara Anlaşması ve 1930 Halep protokolüyle çizilmiştir.

azalmasına ve güneyden sokulan subtropikal hava kütlelerinin etkisine bağlı olarak artar. Genel olarak kışları az soğuk, yaz ayları ise çok sıcak geçen çalışma alanımızda, iklim özellikleri tarımsal üretim üzerinde çok büyük bir rol oynamaktadır. Şanlıurfa ilinde ve dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde birinci derecede tarımsal üretim üzerinde bu kadar olumsuz etki yapan kuraklık durumunu gidermek ve tarım sektörünün temel yapısal sorunlarını ortadan kaldırmak veya en aza indirebilmek için GAP devreye girmiştir.

Şekil 1. Şanlıurfa İlinin Türkiye'deki yeri ve konumu

GAP bünyesinde, 17 yıllık (1989-2005) bir dönemi kapsayan süre zarfında yürütülen çalışmaların, söz konusu projelerin gerek hedeflenen süre içerisinde tamamlanması, gerekse bu yapısal sorunların çözüme kavuşturulması noktasında istenilen düzeye henüz ulaşamadığı, hatta çok düşük bir seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Daha da ötesi, GAP Tarım Master Planı'nda bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayi ile kalkınması öngörülmüş olmasına rağmen, 2005 yılı itibarıyla, GAP toplamında tamamlanma oranı % 52,1 iken, tarım sektörüne yönelik yürütülen projelerin tamamlanma oranı sadece % 21,1'dir (<http://www.gap.gov.tr>). Bu durum, GAP çerçevesinde tarım alanındaki

projelerin gerçekleşme oranının düşük olmasından dolayı, çalışma alanımızda ve dolayısıyla GAP bölgesinde tarımın temel yapısal sorunlarının giderilerek, tarımın modernleşmesini geciktirmektedir.

Bu bağlamda Şanlıurfa ili, mevcut tarım potansiyeli itibariyle zengin ve elverişli bir durum arz etmektedir. Ancak, modern tarım açısından ele alındığında, bu zengin tarım potansiyelinin yeterince değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak çok ciddi temel yapısal sorunlarının bulunduğu dikkat çekmektedir. İşte makalenin konusunu, bu temel sorunlarının başında gelen *tarım alanlarının yapısal özellikleri ve coğrafi dağılışı, sulama durumu, tarımsal işletme sayısı, parsel büyüklüğü ve mülkiyet sorunu, arazi toplulaştırma ve tesviyesi, sermaye durumu, çiftçi örgütlenmesi, makineleşme, tohum kullanımı, gübreleme, tarımsal ilaç kullanımı, ulaşım ve pazarlama* konuları oluşturmaktadır.

Şanlıurfa ilinde tarımsal ürünler ve bu ürünlerle ilgili faaliyetlerinin ekonomik potansiyeli, gerek GAP ve gerekse Şanlıurfa ili için hammadde sektörünün temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacı; GAP süreci ile birlikte daha da önem kazanmaya başlayan Şanlıurfa ilinde tarım sektörünün ekstansif tarımdan entansif tarıma geçişte yaşanan sorunlarını belirlemek ve bu sorunlara coğrafi açıdan çözümler önerileri sunmaktır. Çalışmanın diğer önemli bir hedefi de, tarımsal ekonomik potansiyelin tespiti sonucunda il ölçüsünde tarım ve tarıma dayalı sanayi sektörü konusundan yapılacak planlamalar için bir temel sağlamaktır. Bu çerçeveden hareketle elde edilen veriler, coğrafya biliminin dağılım, nedensellik, ilişki kurma ve karşılaştırma ilkeleri esas alınarak sentezci bir analizle değerlendirilmiştir. Ayrıca, çalışmanın amacına ve yöntemine uygun olarak metin kısmı çizelge, şekil ve elde edilen sayısal verilerin dağılımını daha iyi gösterebilmek için dağılım ve yoğunluk haritaları hazırlanmış/çizilmiştir.

2. Tarım Alanlarının Yapısal Özellikleri ve Coğrafi Dağılışı

Çalışma alanımızda genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanlarının miktarı 1.200.573 (toplam ilin % 64,1) hektar kadardır. Şanlıurfa ili, genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanları bakımından hem Türkiye'deki tarım alanlarına (% 36), hem de GAP Bölgesi'ndeki tarım alanlarına (% 43,6) göre daha avantajlı bir orana (% 64,1) sahiptir. Ayrıca il, bölgedeki toplam tarım alanlarının % 36,2'sini, Türkiye'deki tarım alanlarının ise % 4,2'sini oluşturmaktadır (Çizelge 1). Bu büyük potansiyelinden dolayıdır ki Şanlıurfa ili, GAP içerisinde "tarım ve tarıma dayalı ihracat üssü" olarak değerlendirilmektedir.

Çizelge 1. Arazi varlığı ve kullanım durumu

Arazi Dağılımı	Şanlıurfa İli		GAP Bölgesi		Türkiye		Şanlıurfa İlinin GAP İçindeki Payı(%)	Şanlıurfa İlinin Türkiye İçindeki Payı(%)
	Alan(da)	Oran (%)	Alan(da)	Oran (%)	Alan(da)	Oran (%)		
Tarım Alanı	1200573	64,1	32905750	43,6	280593970	36,0	36,2	4,2
Çayır-Mera	1579910	8,5	22144730	29,4	215060280	27,6	7,1	0,7
Orman-Fundalık	156670	0,8	14511850	19,2	232482970	29,8	1,1	0,1
Diğer Araziler	4931560	26,6	5847670	7,8	51314780	6,6	6,7	9,6
Toplam Arazi	18584000	100,0	75410000	100,0	779452000	100,0	84,3	2,4

Kaynak: Şanlıurfa Tarım Master Planı, 2002.

Şanlıurfa ilinde genel olarak tarım alanlarının dağılımına bakıldığında, yer şekillerin oluşumuna bağlı olarak plato yüzeyindeki düzlüklerde ve güneydeki ovalarda kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan yoğunlukları itibariyle doğu, orta ve batı olmak üzere üç kuşak şeklinde sıralanmaktadır (Şekil 2).

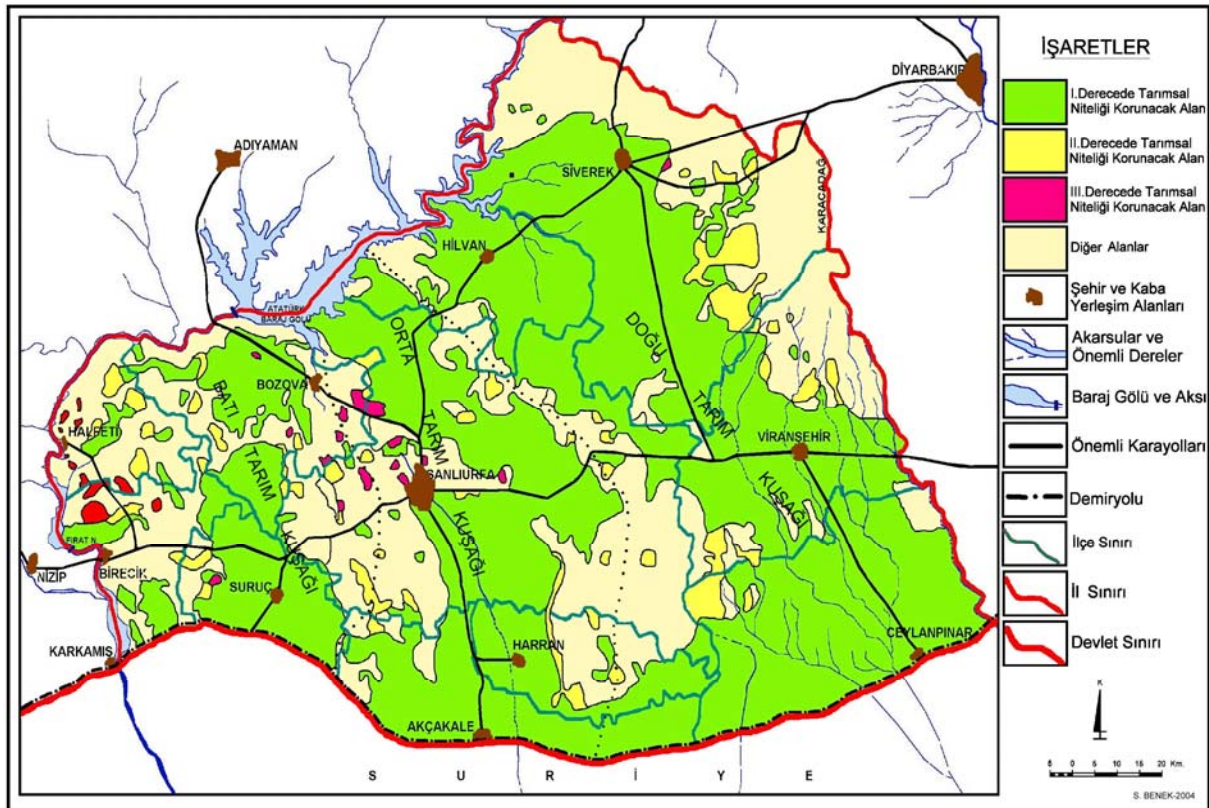
Birinci kuşak; Bu kuşak, Fırat nehrinin Hilvan-Siverek ilçeleri arasındaki girintili-çukurlu alandan başlayarak doğuda, kuzeyden güneye doğru Karacadağ'ın dağlık alanları ile Şanlıurfa-Mardin il sınırı, batıda ise Hilvan, Siverek, Viranşehir ve Ceylanpınar ilçelerinin Şanlıurfa ilçe merkezi ile olan ilçe sınırları arasında uzanan ve güneyde Türkiye-Suriye sınırı ile son bulur (Şekil 2). Bu kuşağın çok büyük bir kısmı, çoğunluğu bazaltik topraklarla kaplı olan Siverek-Viranşehir Platosu'nun düzlük

alanları oluştururken, güneyde kalan az bir kısmı ise Ceylanpınar ilçe merkezi ve yakın çevresinde yer alan ve aynı isimle anılan Ceylanpınar ovası oluşturmaktadır. Bu geniş tarım alanları, aynı zamanda, Harran Ovası'ndan sonra sulamalı tarımın (halk sulamaları) en yoğun yapıldığı alandır.

İkinci Kuşak; Bu kuşağın doğu sınırı, yukarıda da anlatıldığı gibi, doğu kuşağın batı sınırı olan kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda plato yüzeyindeki tepelik alanlar (Tektek Platosu) oluşturmaktadır. Orta kuşağın batı sınırını kuzeyde Bozova-Şanlıurfa merkez ilçe sınırında plato yüzeyindeki tepelik alanlar ile Şanlıurfa'nın batısında kuzey-güney yönünde Tektek Platosu'na paralel uzanan Fatik Platosu oluşturmaktadır (Şekil 2). Bu kuşağın güney kısmını oluşturan Harran Ovası, Atatürk Barajı'ndan Şanlıurfa Tüneli'yle getirilen su ile sulanmaktadır. Bu kuşağın Şanlıurfa şehrinin kuzeyinde kalan alanlarda, Hilvan'ın batısında sınırlı bir alan hariç, genelde kuru tarım yaygındır.

Üçüncü Kuşak; Bu kuşak, Bozova ilçesi sınırları içinde kalan karstik karakterli Yaylak Ovası ve çevresi ile Suruç ilçesi sınırları içinde yer alan ve aynı isimle anılan alüvyonlu malzeme ile örtülü Suruç Ovası ve bu ovanın kuzeyindeki plato yüzeyinde yer alan düzlükler oluşturmaktadır (Şekil 2). Bu kuşakta Yaylak ve Suruç ovaları ve yakın çevresindeki tarım alanları, diğer kuşaklara nazaran çok sayıda tepe, sırt ve dağlık alanlarla sınırlandırılmaktadır. Bu kuşağın özellikle Birecik-Halfeti arasında çok yoğun bir şekilde fıstık ve bağ bahçeleri dikkat çeker.

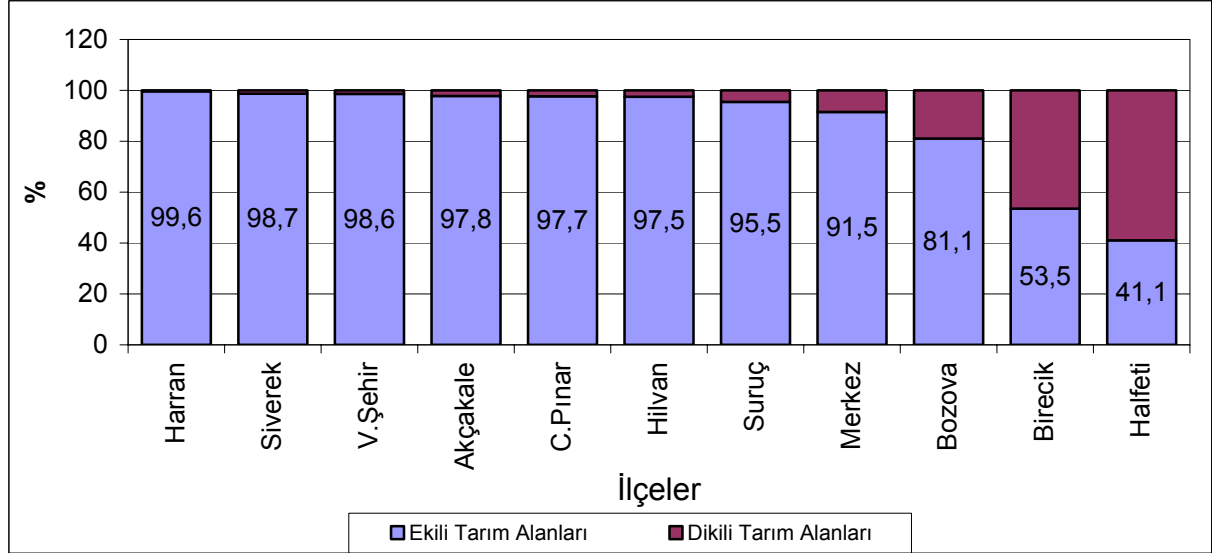
Ayrıca, Şanlıurfa ilinde bu üç kuşak dışında, vadi tabanı ova niteliğinde olan Birecik şehrinin kuzeyinde yer alan Altınova ve güneyinde yer alan Mezra ovası ile yer yer plato yüzeyindeki düzlükler oluşturmaktadır. Fırat nehrinin doğu yakasında bulunan bu iki vadi tabanı ovaları, çalışma alanımızda özellikle patlıcan, domates ve biber gibi sebze yetiştiriciliği oldukça yaygındır.

Şekil 2. Şanlıurfa ilinde tarım arazilerinin dereceli olarak tasnifi

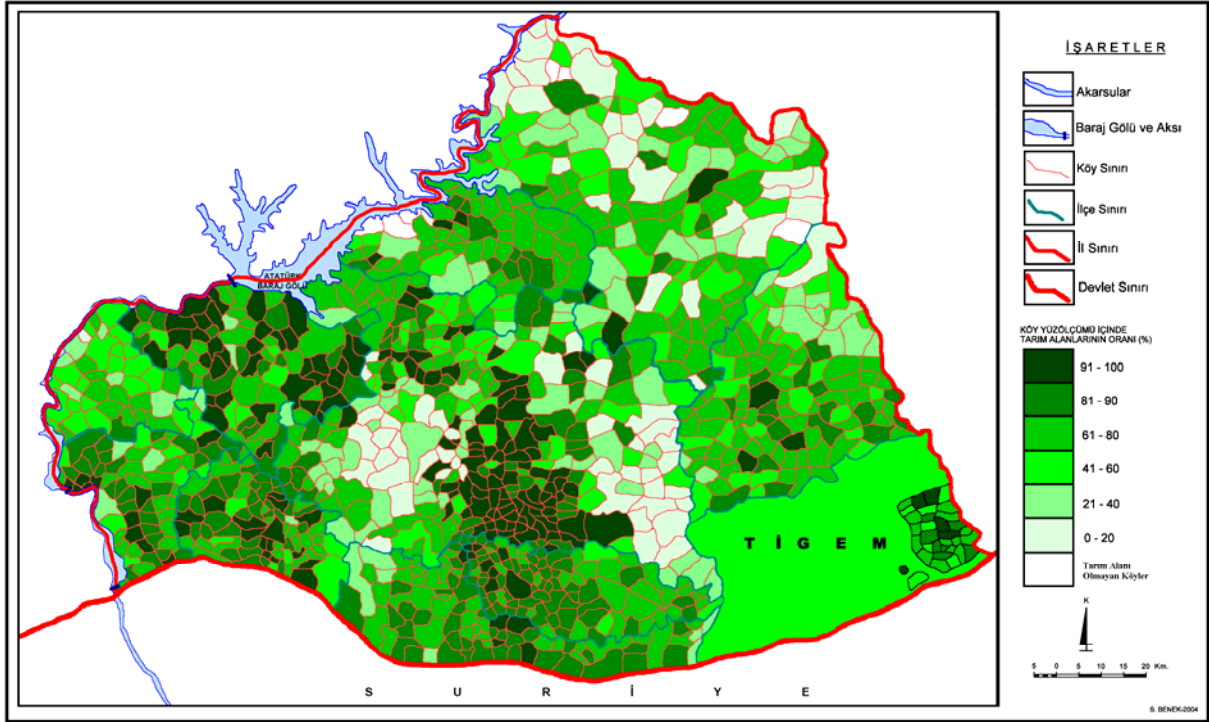
Tarım alanlarını tek ve mevsimlik üretim için ayrılmış alanlar (ekili alanlar) ile uzun ömürlü tarımsal bitkilere ayrılmış alanlar (dikili alanlar) şeklinde ele almak mümkündür (Özçağlar, 2000: 124). Şanlıurfa ilinde tarım alanlarının % 90,2'si (1.083.506 ha) "ekili", % 9,8'i (117.067 ha) ise

“dikili” alan olarak kullanılmaktadır. Ekili tarım alanlarının ilçeler bazında dağılımına bakıldığında, en yüksek oranla (% 99,6) Harran ilçesi birinci sırada, en düşük oranla (% 41,1) Halfeti ilçesi son sırada yer almaktadır. Başka bir ifade ile, çalışma alanımızda ekili alanlar, dikili alanların yoğun olduğu Birecik, Halfeti ve kısmen de Bozova ilçeleri dışındaki ilçelerde yoğunlaşmakta ve hatta bu ilçelerde (Harran, Akçakale, Ceylanpınar, Suruç, Merkez, Hilvan ve Viranşehir) % 90'nın üzerine çıkmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Şanlıurfa ilinde ilçeler bazında ekili ve dikili tarım alanlarının oranı (%)

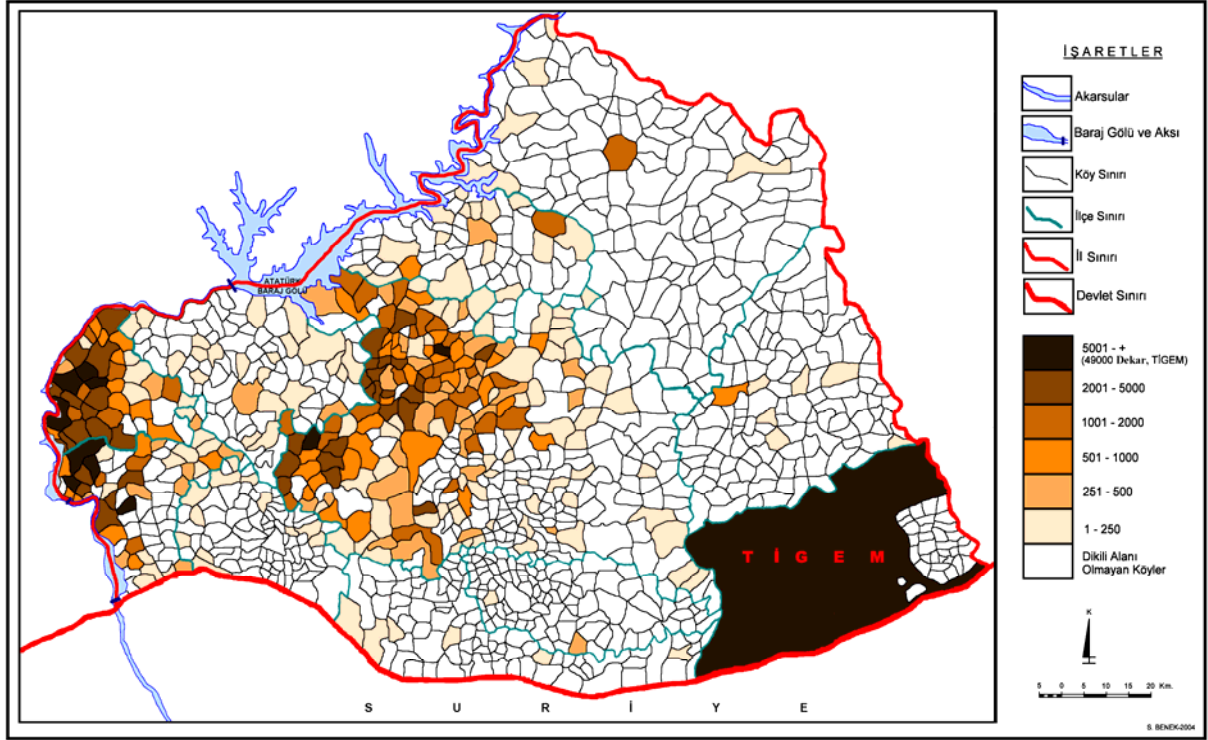
Ekili tarım alanları, Şekil 4'te de görüldüğü gibi, Hilvan ve Viranşehir ilçeleri dışında kalan diğer ilçeler (Harran, Akçakale, Suruç, Ceylanpınar), Harran, Suruç ve Ceylanpınar ovalarının bulunduğu alanlarda yer almaktadır. Bu da, çalışma alanımızda ekili tarım alanlarının daha çok ovalarda yoğunlaşmakta olduğunu göstermektedir (Şekil 4). İlde en çok ekilen tarımsal ürünlerin başında buğday, arpa, pamuk, mercimek, susam, nohut, karpuz, kimyon, biber, mısır, domates ve patlıcan gelmektedir. Bu ürünler içerisinde pamuk, biber, mısır, domates ve patlıcan sulu şartlarda, diğer ürünler ise ağırlıklı olarak kuru şartlarda ekilmektedir. Ancak, sulama imkanlarının olduğu alanlarda pamuk tarımı ile dönüşümlü olarak sulu şartlarda buğday ve arpa I. ürün, mısır, susam, nohut ve karpuz ise II. ürün olarak yetiştirilmektedir. GAP çerçevesinde yürütülen sulama projeleri tamamlandıkça sulu koşullarda yetiştirilen tarımsal ürünlerin lehine bir genişleme olacaktır.

Şekil 4. Şanlıurfa İlinde köy bazında tarım alanlarının dağılışı

Şanlıurfa ilinde dikili tarım alanlarının neredeyse tamamını antepfıstığı ile bağ tarım alanları oluşturmaktadır. Dikili alanlar, Şanlıurfa ilinin daha çok batısında yer alan Birecik-Halfeti Platosu'ndaki Halfeti ilçesi (% 58,9) ile Birecik ilçesi (% 46,5) ve kısmen de Urfa-Bozova Platosu'nun kuzeyindeki Bozova ilçesinde (% 18,9) bir dağılım göstermektedir (Şekil 3). Bu alanların en yoğun olduğu yerlerin başında Birecik şehrinden başlayan kuzeye doğru Halfeti ilçesini de içine alarak Fırat nehrine kadar giden alan gelmektedir. Bu alanın yanında Şanlıurfa-Gaziantep ve Şanlıurfa-Bozova karayolu boyunca sağlı-solu adacıklar halinde antepfıstığı ve bağ tarım alanları sıralanmaktadır. Bunun dışında ilde, Tektek Platosu'nun kuzeydoğusunda, Ceylanpınar şehrinin kuzey ve batısında TİGEM'e ait iki adacık halinde ve başta Hilvan olmak üzere Siverek, Viranşehir ve Suruç ilçelerinde hemen hemen her köyde sınırlı sayıda da olsa adacıklar halinde antepfıstığı ve bağ tarım alanları mevcuttur (Şekil 5).

Şekil 5. Şanlıurfa İlinde köy bazında dikili tarım Alanlarının dağılışı

3.Sulama Durumu

İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü'nün, 2004 yılı verilerine göre, Şanlıurfa ilindeki tarım alanlarının % 90,3'ü (1.084.755 ha) ekili, % 9,7'si (117.067 ha) ise dikili alan olarak değerlendirilmektedir. Toplam tarım alanları içerisinde sulanan tarım alanları ekili-dikili alanlar bakımından incelendiğinde, ekili alanların % 25,9'unda (312.517 ha), dikili alanların ise sadece % 0,1'inde (1.249 ha) sulu tarım yapılmaktadır (Çizelge 2).

Çizelge 2. Şanlıurfa ilinde tarım alanlarının ekili-dikili ve kuru-sulu alanlara dağılışı (Hektar)

Tarım Alanları	Hektar (Ha)	Oranı (%)
Ekili kuru alanlar	773.487	64,4
Ekili sulu alanlar	311.268	25,9
Dikili kuru alanlar	115.818	9,6
Dikili sulu alanlar	1.249	0,1
Toplam	1.200.573	100,0

Kaynak: İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, 2004

Güneydoğu Anadolu Bölgesi (dolayısıyla Şanlıurfa ili), genel iklim koşulları göz önüne alındığında, yağış ve sıcaklık koşullarının olumsuzluğu nedeniyle etkili olan şiddetli yaz kuraklığı, bazı yıllarda etkisini yaygınlaştırarak yılın geneline yayılmakta, bazen de birkaç yıl sürmekte ve tarımsal etkinliklerde büyük zararlara neden olmaktadır (1960, 1961 ve 1973 yıllarında olduğu gibi). Kuraklığın tarım alanlarındaki olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması ve gerekli ürün artışının sağlanması için, bölgenin büyük bir bölümünde sulama zorunlu hale gelmektedir (Gürgen, 2002: 145).

Yağmur sularının yetersiz kaldığı dönemlerde, özellikle de yazlık tarımsal bitkilerde su, verim ve dolayısıyla üretim üzerinde artırıcı bir rol oynamaktadır. Daha da önemlisi, çalışma alanımız ve yakın çevresinde olduğu gibi, yaz yağışlarının yetersiz ve ilkbahar yağışlarının da istikrarsız olduğu alanlarda sulamanın ayrı bir yeri vardır. Bu açıdan bakıldığında, özellikle de tarım sektörü açısından GAP'ın önemi bir kez daha anlaşılmış olur.

Bu çerçevede yapılan araştırmalara göre, şanlıurfa ilinde ekili-dikili tarım alanı olan 1.200.573 ha'nın 836.000 ha'ı (% 69,6) sulamaya elverişli olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışma alanımızda GAP'ın direkt ve dolaylı etkisi ile, sulama alanları artmış olup, 2004 yılı itibariyle, sulamaya elverişli ekili-dikili alanların % 37,4'ü (312.517 ha) sulamalı tarıma açılmıştır. Bu sulamaların; 171.080 hektarı kamu sulaması ve 141.437 hektarı ise halk sulaması şeklindedir (Çizelge 3).

Çizelge 3. şanlıurfa ilinde mevcut sulama durumu

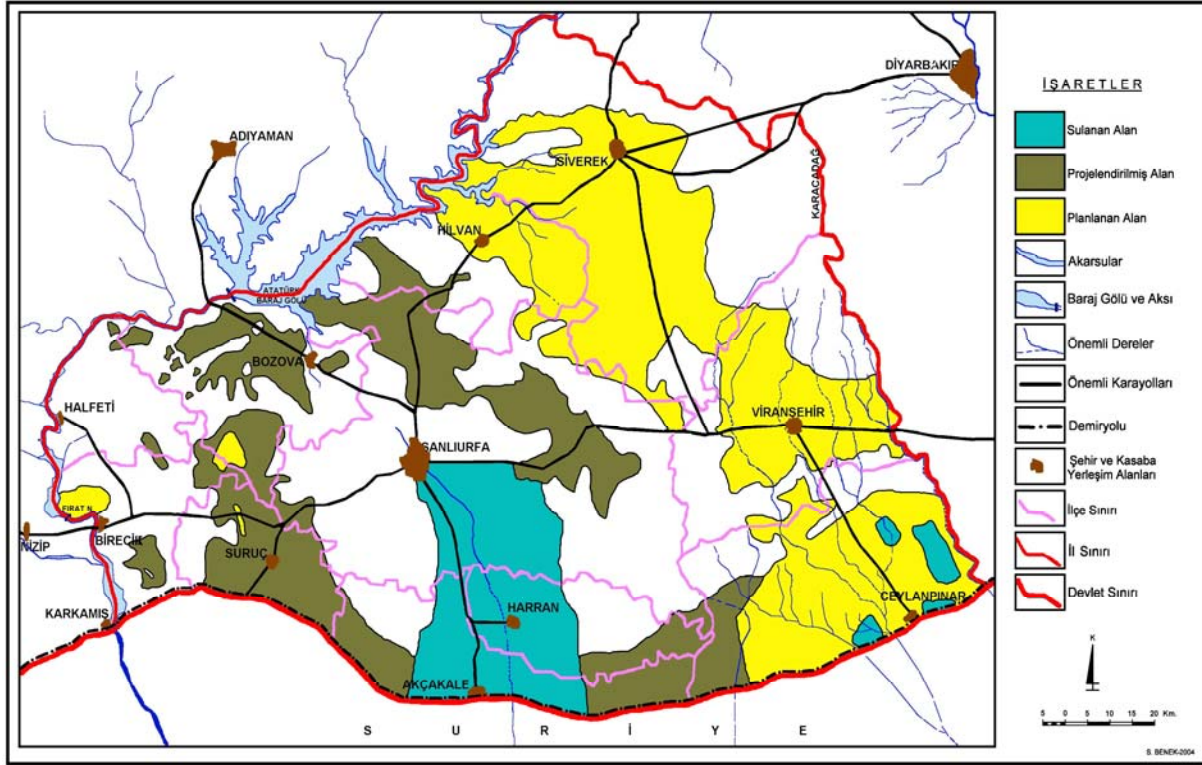
	Sulama Türü	Sulama Adı	Sulama Alanı(Ha)
Kamu	Baraj Sulamaları*	şanlıurfa-Harran Ovaları (Kısmi)	120.000
		Hacıhıdır Barajı ve Sulaması	2.080
	Yeraltı Sulamaları*	Akçakale Yeraltı Suları	15.000
		Ceylanpınar Yeraltı Suları	27.000
		Suruç Yeraltı Suları	7.000
Özel	Halk Sulamaları**	İl Genelinde	141.437
Toplam			312.517

Kaynak: *GAP İdaresi-**İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, 2004.

Çalışma alanımızda sulamaya açılan alanlarla ilgili olarak, mutlaka büyük bir önemle değinilmesi gereken önemli bir konu da halk sulamalarının gelişim durumudur. Yıllardır geleneksel kuru tarımda umduklarını bulamayan çiftçiler, kamu tarafından sulamaya açılan alanlarda başta pamuk olmak üzere elde edilen yüksek miktardaki artı değerden etkilenmişlerdir. Bu durumda, başta Suruç ilçesindeki çiftçiler olmak üzere yöre çiftçileri, gelecekte sulama olanağına kavuşacak olsalar bile bunu beklemeden, buldukları yörenin su potansiyelinin durumuna göre farklı yöntemler kullanarak kendi imkanları ile tarlalarını sulamaya açmışlardır. Bu bağlamda, bir kısım yöre çiftçisi yeraltı su kaynaklarını değerlendirerek sulama kuyusu; bir kısım yöre çiftçisi de baraj göletlerinde sulama tesisleri kurup sulama olanaklarını yaratmışlardır. Bu durum, bize, yöre çiftçisinin bir an önce sulu tarım yapma arzularının güçlü ve bir anlamda da zemin oluşturulduğunda girişimci olduğunu göstermektedir. Halk sulamaları sonucunda, neredeyse kamu sulama alanları (171.080 ha) kadar bir alan, sulama (141.437 ha) imkânına kavuşmuştur. Halk sulamalarının en yaygın olduğu alanlar Siverek-Viranşehir platosunda (Siverek, Hilvan ve Viranşehir ilçelerinde), Urfa-Bozova Platosunun batısında Bozova ilçesinin kuzeyinde Atatürk barajı göletinin yakın çevresinde, Suruç Ovası'nda, Fırat vadi tabanındaki Mezra ve Altınova vadi tabanı ovalarındaki tarımsal alanlardır.

Şekil 7. Şanlıurfa ilinde tarımsal amaçlı sulama projelerinin bulunduğu aşamaya ilişkin son durum (2004)

Şanlıurfa ilinin tarımında yaşanan önemli sorunlarından birisi de nadas olayıdır. Nadasın temel nedeni, yaz döneminde sıcaklık değerlerinin çok yüksek ve yağışların da yok denecek kadar az olması nedeniyle yaşanan yaz kuraklığıdır. Böylece, bir tarla kuru koşullarda üst üste ekilmek suretiyle verimsizleşmekte, üretim ve verim düşmektedir. Bu durumda, yöre çiftçileri, verimsizleşen tarlayı sürerek bir yıl boyunca herhangi bir ürün ekilmeksizin boş bırakmaktadır. Ancak, ertesi yıl yağışların yetersiz olması durumunda yine de düşük seviyede bir üretim gerçekleşmektedir.

İlde kuru koşulların hakim olduğu alanlarda, yıldan yıla nadasa ayrılan tarım alanlarının oranı değişmektedir. Bunun temelinde yıldan yıla değişen miktarlarda düşen yağış miktarından kaynaklanmaktadır. Bu durumda, çalışma alanımızda nadas olayını ortadan kaldırmak veya en aza indirebilmek için, çizelge 4'te de görüldüğü gibi, GAP su kaynakları geliştirme programı çerçevesinde inşaat, proje ve plan aşamasında olan sulama projeleri bir an önce tamamlanarak sulama imkanları artırılmalıdır.

Çalışma alanımızda karşılaşılan diğer önemli bir sorun da bilinçsizce yapılan sulamalar sonucu meydana gelen tuzlanma sorunudur. Bunun nedeni ise, "Şanlıurfa'daki Harran ve Suruç ovalarında toprağın altında tuzun bulunmasıdır. Yeterli drenaj önlemleri alınmazsa, sulama arttıkça bu tuzlar yüzeye doğru yükselecektir" (Dizdar, 2003:273). Nitekim, 1960'lı yıllardan beri Akçakale ilçesinin kuzey ve kuzeydoğusunda yeraltı sularından yararlanılarak sulamaya açılan alanlarda (14500 ha), bilinçsizce yapılan sulamalar sonucu, topraklar bugün çoraklaşmayla karşı karşıyadır. Sahada yaptığımız gözlemlerde bilinçsizce yapılan sulamalar sonucunda, sulamadan arta kalan suların tarlanın belirli yerlerinde biriktiği, bu biriken suların yüksek sıcaklıklardan dolayı aşırı buharlaşma ve dolayısıyla kılcallaşma olaylarının etkisiyle tuzlanmaya sebep olduğu görülmüştür (Foto 1). Önlem alınmadığı takdirde, bu durum doğal olarak çoraklaşmaya neden olabilecektir. Sulama sezonu boyunca sulamadan dönen fazla suların drenaj kanallarıyla uzaklaştırılması gereklidir.

Foto 1: Harran Ovası'nın kuzeyinde Şanlıurfa-Mardin yolu kenarında sulamadan arta kalan suların tarlanın hafif çukurlu alanda toplanması

4. Tarımsal İşletme Sayısı, Parsel Büyüklüğü ve Mülkiyet Sorunu

Türkiye'de tarımsal yapının temel problemlerinden ve hatta en önemlilerinden birisi de işletme sayısı, parsel büyüklüğü ve mülkiyet sorunudur. Bu yapısal sorun, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve özellikle çalışma alanımız olan Şanlıurfa ilinde daha derinleşmektedir. Söz konusu alanda çalışmalar yapan ilgili kamu kuruluşu olan Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınan veriler incelendiğinde, tarımsal işletmelerin sayısına, parsel büyüklüğüne ve mülkiyet durumuna ilişkin son durum halen sorunsallığını korumaktadır.

2001 Genel Tarım Sayımı (GTS) Tarımsal İşletmeler (hane halkı) Anketi (DİE, 2003: 4) sonucuna göre, Türkiye genelinde ortalama işletme büyüklüğü 61,01 dekar olarak belirlenmiştir. İller bazında ortalama işletme büyüklüğü incelendiğinde, 11,51 dekarla Rize ilinde en düşük, 194,85 dekarla Şanlıurfa ilinde en yüksek ortalama işletme büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında birinci derecede etkili olan faktör, Şanlıurfa ilinin yer şekilleri bakımından Rize iline göre çok sade, düz (genellikle palto konumunda) ve geniş olması etkili olmaktadır. Böylece Şanlıurfa ilindeki ortalama tarımsal işletme büyüklüğünün (194,85 dekar), Türkiye ortalamasının (61,01 dekar) 3.2 katı kadar olduğu görülmektedir (Çizelge 5).

Bu çerçevede yapılan değerlendirmeler, Şanlıurfa ilinde, Türkiye ortalamasına göre çok çarpıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, bu alanda 10 dekar ve altındaki büyüklüğe sahip işletmelerin oranı % 5,7 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarının da % 0,3 gibi çok düşük bir oranda kalmaktadır. Türkiye ortalamasına göre, bu gruptaki işletme sayısının oranı % 16,1 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarı ise işletme sayısına oranla düşerek % 1,4'e inmektedir. 10-49 dekar arasında araziye sahip işletme sayısının oranı Şanlıurfa ilinde 1/4'ü (% 25) ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarı da % 3,6; bu durum Türkiye ortalamasına göre işletme sayısının yaklaşık 2/3'üne (% 64,8) ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarının ise 1/5'ine (% 21,3) tekabül etmektedir (Çizelge 5). Başka bir ifade ile, Şanlıurfa ilinde küçük işletme (1-49 dekar) olarak kabul edilen işletme sayısının oranı % 25 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarının oranı ise % 3,6; orta işletme (50-199 dekar) olarak kabul edilen işletme sayısının oranı % 50,1 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarı ise % 25,7; büyük işletme (200 ve üzeri dekar) olarak kabul edilen işletme sayısının oranı % 24,9 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarı ise % 70,7'dir. Türkiye'de küçük

işletme sayısının oranı % 64,8 ve sahip olduğu arazi miktarı % 21,3; orta işletme sayısının oranı % 29,4 ve sahip olduğu arazi miktarı % 44,5; büyük işletme sayısının oranı % 5,9 ve sahip olduğu arazi miktarı ise % 34,2'dir (Çizelge 5). Bu durumda, Şanlıurfa ili, işletme büyüklüğü bakımından Türkiye ortalamasının çok üzerinde bir durum sergilemektedir.

Çizelge 5. Türkiye ve Şanlıurfa ilinde işletme büyüklük gruplarının dağılımı (dekar)

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	Türkiye				Şanlıurfa			
	1991		2001		1991		2001	
	İşletme Sayısı (%)	Arazi (Da) (%)	İşletme Sayısı (%)	Arazi (Da) (%)	İşletme Sayısı (%)	Arazi (Da) (%)	İşletme Sayısı (%)	Arazi (Da) (%)
0-49	67.1	22.2	64.8	21.3	28.1	4.4	25.0	3.6
50-199	27.6	40.9	29.4	44.5	51.0	29.4	50.1	25.7
200-499	4.4	19.8	5.1	22.8	14.3	23.8	19.2	27.3
500-999	0.6	6.4	0.6	6.1	4.2	16.5	4.1	14.7
1000 +	0.3	10.7	0.2	5.3	2.4	25.9	1.6	28.7
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: 2001 GTS tarımsal işletmeler (hanehalkı) anket sonuçları, 2003.

Tarımda, mevcut tarımsal işletmelerin parsel büyüklüğü ve mülkiyet dağılımındaki dengesizlik ile az toprak veya topraksız köylülerin varlığı nedeniyle, çalışma alanımızda "kiracılık", "ortakçılık" gibi farklı işletme tiplerini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, 1997 Köy Envanterine göre, 3554 aile kiracılıkla, 1877 aile de ortakçılıkla olmak üzere toplam 5431 topraksız çiftçi ailesi, tarımsal amaçlı kiracılık ve ortakçılık yaparak tarımla uğraşmaktadır (Çizelge 6). Bu topraksız ailelere az topraklı aileler de eklenince, çalışma alanımızda 2188 topraklı çiftçi aile, 5431 ise topraksız çiftçi aile olmak üzere toplam 7619 çiftçi aile kiracılık veya ortakçılık işletme şeklinde tarımla uğraşmaktadır. Kiracılık ve ortakçılıkla uğraşan çiftçi aile sayısı (7619 çiftçi aile), toplam çiftçi aile sayısının (50974 çiftçi aile) % 15'ine tekabül etmektedir (Çizelge 6). Bu tarımsal işletme tipi, bir taraftan az veya topraksız çiftçi ailelerin tarımla geçimlerini sağlama imkanını verirken, diğer taraftan toprak açısından bakıldığında, çeşitli olumsuzlukları ortaya çıkarmaktadır. Sahada yaptığımız gözlem ve görüşmelerde, bu tip işletmelerde ortakçı veya kiracı konumundaki çiftçi ailelerin toprağa ilişkin ileriye dönük yatırımlara girişmediği; yanlış ve yoğun kullanımdan dolayı belli bir süre sonra toprağın verimsizleşmesine neden olabildiği tespit edilmiştir.

Çizelge 6. Şanlıurfa ilinde kiracılık ve ortakçılık yapan çiftçi aile sayısı ve işledikleri arazi

İlçe	Kiracılık				Ortakçılık			
	topraklı çiftçi aile sayısı	işlenen arazi (dekar)	topraksız çiftçi aile sayısı	işlenen arazi (dekar)	topraklı çiftçi aile sayısı	işlenen arazi (dekar)	topraksız çiftçi aile sayısı	işlenen arazi (dekar)
Merkez	221	21.165	300	22.923	44	16.962	302	42.354
A.Kale	278	13.484	560	20.096	123	22.810	237	19.913
Birecik	24	4.480	1	150	412	11.650	29	2.280
Bozova	129	18.105	14	19.269	80	11.587	35	2.640
C.Pınar	63	2.915	1.559	86.698	16	640	171	9.608
Halfeti	115	1.500	59	1.000	17	735	8	520
Harran	196	12.349	385	22.168	85	6.999	378	19.536
Hilvan	21	17.000	1	150	34	23.000	282	61.501
Siverek	25	4.545	594	74.326	9	1.480	244	29.367
Suruç	11	870	34	1.185	128	6.614	56	4.745
V.Şehir	12	2.462	47	13.772	145	45.800	135	19.090
Toplam	1.095	98.875	3.554	261.737	1.093	148.277	1.877	211.554

Kaynak: TÜİK, Şanlıurfa 1997 Köy Envanteri, Şubat 2002.

5.Arazi Toplulaştırma ve Tesviyesi

Toprak reformunun belli başlı türlerinden birisi de arazi toplulaştırmasıdır. Toprakların yeniden dağıtımına anlamına gelen toplulaştırma çalışmalarını Tümertekin, kapsamı itibariyle dar ve geniş olmak üzere iki şekilde ele almaktadır. *Dar anlamda toplulaştırma*, şahısların ya da çiftçi ailelerinin mülkiyetinde bulunan ve parçalanmış, çeşitli yerlere dağılmış tarlaların bir araya getirilerek

düzenli şekiller halinde toplulaştırmasıdır. *Geniş anlamda ise*, toplulaştırmak için ele alınan alandan azami gelir sağlamak, tarımsal yapıyı geliştirmek ve çiftçi ailelerinin yaşama düzeyini yükseltmek için teknik, ekonomik ve toplumsal yönden gerekli önlemleri almaktır (Tümertekin, 1999: 202).

Toplulaştırma; köy, belde veya havza esas alınarak o yerin sınırları içerisindeki gerçek ve tüzel kişilere ait arazilerin teknik, ekonomik, sosyal ve hukuki yönleri incelenerek uygulanır (TRGM, 2003: 11). Arazi toplulaştırma alanında toplulaştırma işleminden sonra toprak sahibine önceki arazisine eşit değerinde arazi verilebilmesi için, mevcut parsellerinin belirli ölçütlere göre derecelendirme işlemlerinin yapılması gereklidir. Arazi derecelendirmesi, arazinin verim yeteneğini tahmin etme işlemi olup, genelde çeşitli arazi kullanım türlerinin gereksinimleriyle arazinin sahip olduğu niteliklerin kıyaslanması, diğer bir anlatımla arazinin toprak, topografya ve diğer özelliklerinin yorumlanmasına dayanan, belli değerlendirme biçimleri arasında karşılaştırma yapabilmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmaları içermektedir (Gündoğdu ve Arkadaşları, 2004: 137-148).

Arazi toplulaştırma çalışmaları öncelikle sulamaya açılan alanlarda başlatılmıştır. Bu nedenle, Harran Ovası'nda yer alan Merkez ilçesinin 85 köyünde, Harran ilçesinin 61 köyünde ve Akçakale ilçesinin ise 18 köyünde olmak üzere toplam 164 köyde arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlanmıştır. Ovada 91 köyde ise arazi toplulaştırma çalışmaları devam etmektedir. Arazi toplulaştırma çalışmaları biten diğer bir alan ise Ceylanpınar ovasıdır. Ceylanpınar ilçesinde tüm köyleri (43 köy) kapsayan arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlanmıştır (Çizelge 7). Bütün bu projelerden sonra, GAP İdaresi'nin 2003 Yılı Faaliyet Raporu (GAP-BKİ, 2003: 13)'na göre, Harran Ovası'nda 108463 ha alanda ve Ceylanpınar'da 9000 ha alanda arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlanmıştır. Harran Ovası'nda 57780 ha, Yaylak Ovası'nda 18500 ha ve Bozova ilçesinde 27160 ha'lık alanda arazi toplulaştırma işlemleri Tarım Reformu genel Müdürlüğü tarafından ihale edilmiş olup, çalışmalar devam etmektedir.

Çizelge 7. Şanlıurfa ilinde arazi toplulaştırma çalışmaları yapılan köylerin ilçelere dağılımı

İçeler	Merkez	Akçakale	Birecik	Bozova	C.Pınar	Halfeti	Harran	Hilvan	Siverek	Suruç	V.Şehir	Toplam
Arazi Toplulaştırılması Biten Köyler	85	18			43		61					207
Arazi Toplulaştırılması Programda Olan Köyler	32	47		40			12	5				136
Toplam Köy Sayısı	309	87	70	77	32	37	94	60	118	83	115	1078

Kaynak: Şanlıurfa Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü, 2002 Yılı Envanteri.

Çalışma alanımızda toplulaştırma çalışmalarını zorunlu kılan en önemli temel faktör, TÜİK'in çalışma alanımıza ilişkin saptadığı mevcut tarım işletmelerinin parçalılık durumudur. Bu çalışmaya göre, çalışma alanımızda 1 ile 5 parçaya sahip işletmelerin oranı % 85 olup, Türkiye ortalamasının (% 66) çok üzerinde, 6 arazi parçasına sahip işletmeler bakımında ise, Şanlıurfa ili (% 15) Türkiye ortalamasının (% 34) altında bir durum arz etmektedir (Çizelge 8). İşletmelerin sahip olduğu parçalılık durumu, gerek Şanlıurfa ilinde gerekse Türkiye'de hem tarımsal verimliliği olumsuz anlamda etkilemekte hem de zaman ve ekonomik anlamda israfa neden olmaktadır. Bu tablo, çalışma alanımızda tarımsal arazinin parçalılık durumunun ortadan kaldırılması ve verimli tarımsal faaliyetlerinin bir an önce yürütülmesi için arazi toplulaştırma çalışmalarının büyük bir önem taşıdığını göstermektedir.

Cizelge 8. Mevcut tarım işletmelerinin parçalılık durumu

İşletme Alanı (da)	Arazi Parça Sayısı		
	1-5	6-9	10 +
1-49	16722	850	509
50-99	17247	139	-
100-499	18145	3205	2103
500 +	3014	214	1060
Toplam	55129	5608	3672
Oran (%)	85	9	6
Türkiye Ortalaması (%)	66	19	15

Kaynak: TKB, Şanlıurfa Tarım Master Plan, s.107, 2002.

Çalışma alanımızda arazi toplulaştırma ve tesviyesi çalışmaları, öncelikli olarak sulamaya açılan alanlarda yapılmakta ve sulamaların ilk dönemlerinde ciddi karışıklıklara neden olmaktadır. Dolayısıyla arazi düzenlenmesine yönelik bu tür çalışmaları, sulama faaliyetleri başlamadan önce tamamlanması, tarımsal verimlilik açısından önem arz etmektedir.

Verimlilik üzerinde önemli rol oynayan diğer önemli bir konu ise, en az arazi toplulaştırma çalışmaları kadar gerekli ve bir o kadar zorunlu olan arazi tesviyesidir. Bu durum özellikle eğimin az olduğu ovalarda daha da önem taşımaktadır. Harran ovasında toplam 126 köyde 60643 ha alanı kapsayan 8 arazi tesviyesi projesi planlanmış ve 2004 yılı itibariye bu projelerin 5'i tamamlanmış, 2'si devam etmekte ve 1'i ise halen planlama aşamasındadır. Şanlıurfa ilindeki tarım alanlarında yer yer tuzlanmaya müsait alanların bulunması ve bunun yanında sulamalı tarım açısından bilinçsiz olan yöre çiftçilerinin tutumu da eklenince, sulamaya açılan/açılacak alanlarda arazi düzenlemesi çalışmaları daha da önem kazanmaktadır.

6.Sermaye Durumu

Çalışma alanımızda mevcut tarımsal yapının temel sorunlarından birisi de sermaye yetersizliği ve dengesiz dağılımı sorunudur. Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısı içerisinde sermayenin önemli bir sorun olarak yer işgal etmesi, beraberinde bir çok sorununun da çözüm adresi olarak sermayenin gösterilmesi bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Şanlıurfa ilinde sermaye sorununu önemli kılan diğer önemli bir unsur ise, sermaye yetersizliği yanında var olan sermayenin dağılımında çok dengesiz bir durum arz etmesidir. Bu sermaye dağılımındaki dengesizliğin temelinde, büyük oranda çalışma alanımızdaki toprak mülkiyeti dağılımı bulunmaktadır. İlde faaliyet gösteren tarım üreticilerin yaklaşık 1/3'ü topraksız veya az topraklı üretici konumundadır.

Sermaye yetersizliği, tarımsal yapının bir çok konuda modernleşmemesine neden olmaktadır. Karlı, "Kooperatifçilik ve Diğer Örgütlenme Modellerine İlişkin Genel Çerçeve" adlı çalışmasında sermaye yetersizliği sonucunda tarımsal yapının yaşadığı sorunlara ilişkin şu saptamayı yapmaktadır: Ülkemizde tarım işletmelerinin çoğunun yeter büyüklükte olmaması ve sermaye birikimi sağlayamaması nedeni ile işletmelerde; gerekli yatırımlar yapılamamakta, tarımsal girdi kullanımı yaygınlaştırılmamakta ve modern tarım teknolojileri uygulanamamaktadır (Karlı, 2001: 12).

GAP İdaresi-TÜBİTAK tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Şanlıurfa ilinde tarımla uğraşan üreticilerin % 43'ü kredi kullanmıştır. Kredi kaynaklarına bakıldığında, kullanılan kredinin % 32'sini Ziraat Bankası'ndan, % 7'si Tarım Kredi Kooperatiflerinden ve % 61'ini ise tüccar ve şahıslardan aldıkları belirtilmektedir (Öztürkmen, 2003: 158). Burada belirtilmelidir ki, tüccar ve şahıslardan alınan kredilerin kısa süreli ve faiz oranları da oldukça yüksektir. Bunların büyük bir kısmı tefeci konumundadır.

Sulamalı tarımla birlikte üreticiler zorunlu olarak daha fazla girdi kullanımına gitmekte ve dolayısıyla sermaye konusunda çok ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. İşte sermaye sıkıntısı içerisinde olan bu üreticiler, söz konusu ekonomik sıkıntılarını gidermek için, yukarıda da belirtildiği gibi, çok büyük bir oranda (yaklaşık 2/3) tefecilere başvurmakta ve bu da yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çalışma alanımızda özellikle pamuk tarımının gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte tefecilik oranı da artmıştır. Bu konuda elimizde net olarak herhangi bir istatistiki veri yoktur.

Açığa para verme anlamına gelen tefecilik, özellikle kötü ürün yıllarında artmakta ve çiftçiyi çok güç durumda bırakmaktadır. Bunlar genelde köyden kente gelip yerleşen ve tarımla ilişkisi olan tüccarlardan meydana gelmektedir. Çalışma alanımızdaki pamuk üreticileri daha çok pamuğun yetiştirme devresi boyunca gerekli olan yatırım giderlerini karşılamak nedeni ile tefeciye başvurmakta. Para isteme tarihi ile pamuk toplama mevsimi arasındaki zaman farkına göre değişmekle birlikte pamuk karşılığında çiftçiye para verilmektedir. Tefeci, bir önceki yılın fiyatına göre para öder. Sermaye kaynaklı bu temel sorunu gidermek ve dolayısıyla çiftçilerin tefecilere başvurmamaları için uygun ödeme imkanı sağlanarak devlet tarafından krediler sağlanmalıdır.

Çalışma alanımızda sermaye sorununu çözmek veya en aza indirmek amacıyla, öncelikle kredi kullanımındaki bürokratik işlemler azaltılmalı ve tarımla uğraşp da topraksız veya az topraklı olanlara da kredi imkânı sağlanmalıdır. Ayrıca, Tarımsal Kredi Kooperatiflerinin sayısı artırılmalı ve etkinleştirilmelidir.

7. Çiftçi Örgütlenmesi

Kırsal alanda yaşayan ve tarımsal üretim faaliyetinde bulunan üreticilerin; var olan üretim kaynaklarını daha etkin kullanabilmeleri, tarımsal girdileri uygun koşullarda temin edebilmeleri, modern tarım teknolojilerini uygulayabilmeleri, ürünlerini en iyi şekilde değerlendirerek pazarlayabilmeleri ve kamu hizmetlerinden daha etkin yararlanabilmeleri yeterince örgütlenmeleri ile mümkündür (Karlı, 2001: 12). Tarımda çiftçi örgütlenmesi, kurumsal olarak çiftçinin gelirini yükselten en önemli öğelerden birisidir. Çiftçi örgütlenmesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım kesiminin bütünsel olarak gelişmesinde önemli bir rol oynar.

Tarım sektöründe, tarımsal yapı ile ilgili sorunları çözmeyi ve tarımı modernleştirmeyi amaç edinen kalkınma araçlarını, İnan, “teknolojik değişimler”, “kurumsal reformlar” ve “üretici örgütlenmesi” olmak üzere üç grupta toplamaktadır. Tarım üreticilerinin örgütlenmesi durumu hem tarımsal pazarlama hizmetlerinin etkinleştirilmesini hem de kurumsal reformların ve teknolojik yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır (İnan, 2003: 171). Bu nedenlerden dolayı çalışma alanımızın kırsal kesiminde gerek geleneksel tarım faaliyetlerinin etkin olması gerek toplumsal yapının feodal ağırlıklı bir yapı arz etmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan az ve topraksız tarımsal üreticilerin varlığı, tarım sektöründe örgütlenme ihtiyacını daha da zorunlu hale getirmektedir.

Türkiye genelinde olduğu gibi, çalışma alanımızdaki üretici örgütlerini de mesleki örgütler (Ziraat Odaları, Çiftçi Dernekleri), ekonomik örgütler (Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Sulama Kooperatifleri ve Su Ürünleri Kooperatifleri) ve diğer tarımsal organizasyonlar (Sulama Birlikleri, Köylere Hizmet Götürme Birlikleri) olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür.

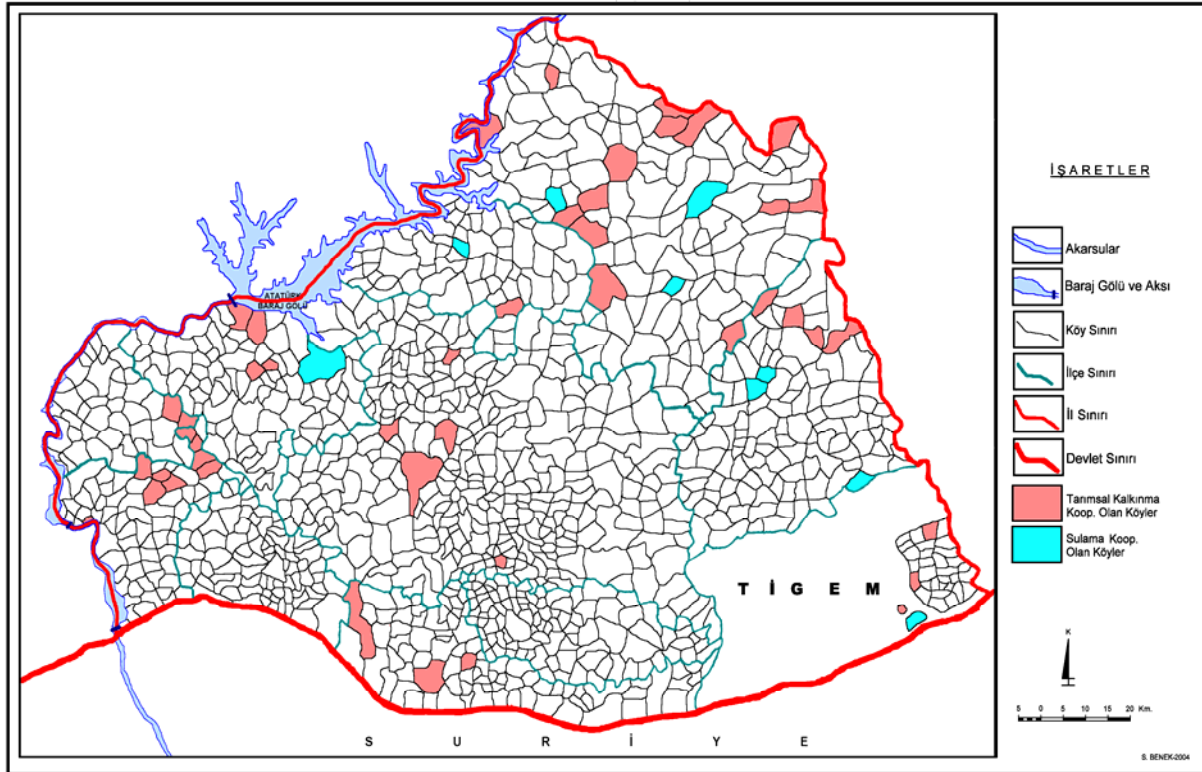
Çalışma alanımızda 45’i ekonomik amaçlı kooperatif, 9’u mesleki örgüt ve 32’si de diğer organizasyonlar olmak üzere toplam 85 üretici örgütü bulunmaktadır (Çizelge 9). Şanlıurfa ilinin kırsalında kurulu olan tarımsal kalkınma amaçlı kooperatifler, daha çok kuzeydeki plato alanlarında, özellikle de Siverek-Viranşehir Platosu’nda bir dağılım göstermektedirler (Şekil 8). Siverek-Viranşehir Platosu’nda kurulan ve faaliyet gösteren söz konusu kooperatiflerin büyük bir kısmı, hayvancılık faaliyetlerine yönelik faaliyet göstermektedirler. İlde tarım sektöründe kooperatifleşme düzeyi, hem kuru koşulların, hem de sulu koşulların hakim olduğu alanlarda oldukça düşüktür.

Bölge ve ülke genelinde üretici örgütlerin durumu ise, üretici örgütlerin sayısı GAP’ta 430’a ve Türkiye’de ise 12244’e çıkmaktadır. Şanlıurfa ilindeki üretici örgütlerinin GAP ve Türkiye içindeki payları incelendiğinde, GAP içindeki payı % 19.5, Türkiye’deki payı ise % 0,7’dir. Ancak, tarım üreticileri için büyük bir öneme sahip olan ekonomik amaçlı üretici örgütler değerlendirildiğinde ise, Şanlıurfa ilinin (44), GAP içindeki payı % 15,3’e (287) ve Türkiye’deki payı da % 0,4’e (11348) düşmektedir (Çizelge 9). Oysaki, Şanlıurfa ili, Çizelge 1’de de görüldüğü gibi, GAP Bölgesi’ndeki tarım alanlarının % 36,2’sını ve Türkiye’deki tarım alanlarının ise % 4,2’sını kaplamaktadır. Dolayısıyla tarım üreticilerinin ekonomik amaçlı üretici örgütleri konusunda gerek GAP’a ve gerekse Türkiye’ye göre daha fazla örgütlenmeleri gerekirken, aksi bir durum söz konusudur.

Cizelge 9. Şanlıurfa ilinde, GAP'ta ve Türkiye'de üretici örgütleri ve üye sayısı*

Üretici örgüt adı	Şanlıurfa İli		GAP		Türkiye	Şanlıurfa İlinin GAP'taki Üretici Örgütleri İçindeki Payı (%)	Şanlıurfa İlinin Üretici Örgütleri İçindeki Payı (%)
	Örgüt Sayısı	Üye Sayısı	Örgüt Sayısı	Üye Sayısı	Örgüt Sayısı		
Tarım Kredi Koop.	22	39299	88	51809	2546	25	0.9
Tarımsal Kalkınma Koop.	9	415	137	11495	5822	5.8	0.1
Tarım Satış Koop.	6	9511	22	36139	330	27.3	1.8
Sulama Koop.	5	30	27	1152	2281	18.5	0.2
Su Ürünleri Koop.	3	100	13	319	369	23.0	0.8
Ziraat Odası	8	40320	40	157653	528	20	1.5
Çiftçi Derneği	1	80	-	-	-	-	-
Sulama Birliği	21	-	30	-	-	70	-
Köylere Hiz. Götr. Birliği	11	-	73	-	368	15	3
Toplam	85	63752	430	258567	12244	19.5	0.7

*Şanlıurfa ili, GAP Bölgesi ve Türkiye'deki üretici örgütleri ile ilgili tüm veriler, kamu kurum ve kuruluşlarından ve diğer çalışmalardan derlenerek araştırmacı tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 8. Şanlıurfa ilinde tarımsal amaçlı kooperatifi olan köylerin dağılışı (2004)

Tarımsal faaliyetlerin gelişmesinde önemli görevleri olan Tarım Kredi Kooperatifleri ile Tarım Satış Kooperatiflerinin ilçeler bazında örgütlenme durumlarını incelemek ayrı bir önem taşımaktadır. Tarım Kredi Kooperatiflerinin amacı; ortaklarının her türlü tarımsal girdi ihtiyaçlarını uygun fiyatla temin etmek ve dağıtmak, ortaklarına kısa, orta ve uzun vadeli tarımsal kredileri aynı ve nakdi olarak kullandırmaktır. Bu kapsamda çalışma alanımızda 22 Tarım Kredi Kooperatifi bulunmaktadır. Diğer tarafta, Şanlıurfa ilinde toplam Tarım Satış Kooperatifinin 3'ü Merkez ilçede, 1'rer adet de Akçakale, Birecik ve Suruç ilçelerinde olmak üzere toplam 6'dır. Çalışma alanımızda 4'ü Siverek, 3'ü Akçakale, 1'er adet de Merkez ve Bozova ilçelerinde olmak üzere toplam 9 adet Tarımsal Kalkınma Kooperatifi bulunmaktadır. Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin kuruluş amacına

bakıldığında, çok amaçlı kooperatifler olup, daha çok ortaklarının girdi ihtiyaçlarını karşılayan ve ürünlerini değerlendirerek pazarlamasını sağlayan kooperatiflerdir. Tarım Satış Kooperatiflerinin kuruluş amacı, faaliyet konusuna giren tarım ürünlerini üreticilerden satın almak, işlemek, standart hale getirmek ve ambalajlayarak iç ve dış pazarlarda pazarlamak ve gerektiğinde üreticilerin tarımsal girdilerini karşılamaktır. Ayrıca, çalışma alanımızda 415 ortak sayısı ile 9 adet tarımsal kalkınma amaçlı kooperatif, 138 ortak sayısı ile de 7 sulama amaçlı kooperatif de mevcuttur (Çizelge 10).

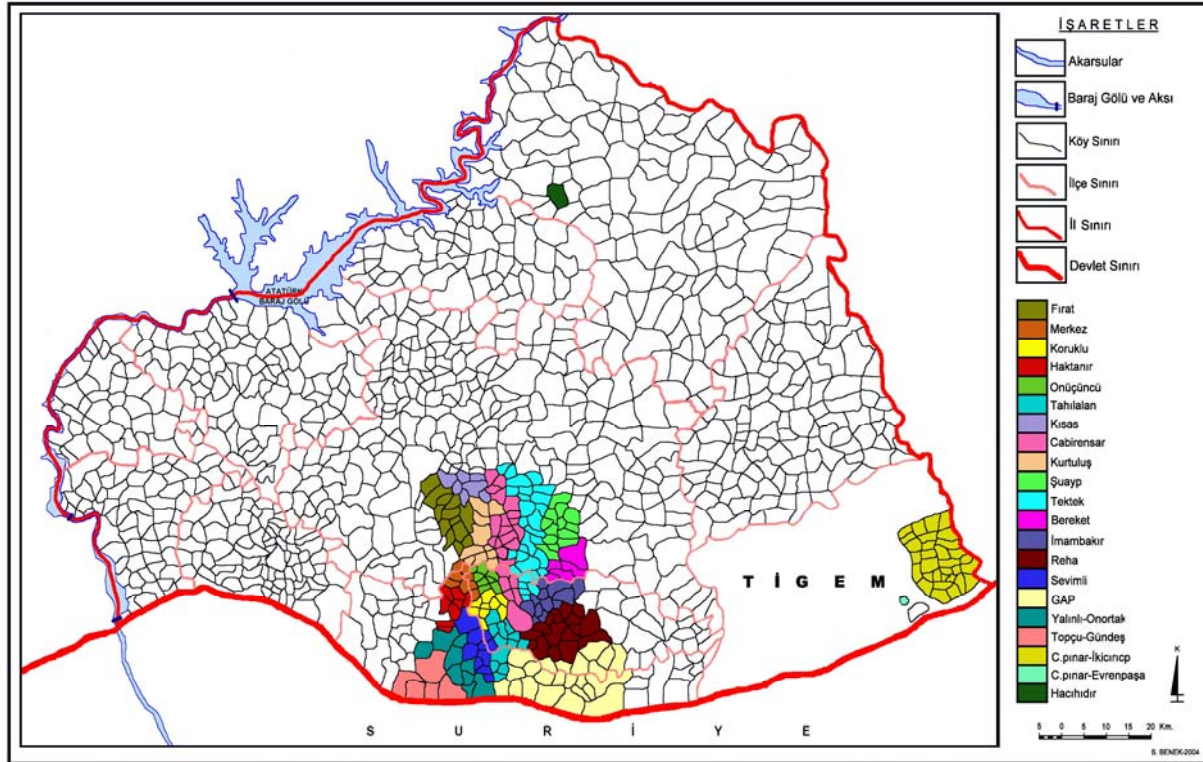
Çizelge 10. Şanlıurfa ilinde tarımsal açıdan önemli olan birlik veya kooperatiflerin ilçelere dağılışı

İlçe Adı	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi		Çukobirlik		Güneydoğu Birlik		GAP Birlik		Tarımsal Kredi Kooperatifi	
	Koop. sayısı	Koop. Ortak sayısı	Koop. sayısı	Koop. Ortak sayısı	Koop. sayısı	Koop. Ortak sayısı	Koop. sayısı	Koop. Ortak sayısı	Koop. sayısı	Koop. Ortak sayısı
	Merkez	1	50	1	3753	1	1402	1		
Akçakale	3	155	1	1269						
Birecik					1	629				
Bozova	1	20								
C.Pınar										
Halfeti										
Harran										
Hilvan										
Siverek	4	190								
Suruç			1	2458						
V.Şehir										
Toplam	9	415	3	7480	2	2031	1		22	-

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü

Çalışma alanımızdaki çiftçilerin büyük bir bölümünün örgütlenememesinin nedenlerinden birisi de, eğitim seviyesinin düşüklüğüdür. Bu nedenle kendilerine aktarılan bilgileri algılayamamakta, tarımı bilgi ve becerilerine göre yapmaktadırlar. Ayrıca, bir kısım çiftçiler (topraksız ve az köylüler) ise tarla sahibi olmadıklarından çiftliklerine geçici gözüyle bakmakta, teknik koşulları göz ardı etmektedirler.

Çalışma alanımızda üretici örgütlerden en aktif olan örgütlerden birisi de sulama birlikleridir. Sulama alanlarının artmasıyla birlikte, 2004 yılı itibarı ile, kamu tarafından sulamaya açılan yaklaşık 138.729 ha'lık alanda 21 adet sulama birliği kurulmuştur (Şekil 9). Bu sulama birliklerine, sulama şebekesinin büyük yedek kanallar haricinde işletilmesi ve bakımı devredilmiştir. Bu bir anlamda çiftçinin örgütlenmesi ve kendi kendini yönetmesidir. Bir çiftçinin sulama birliklerine üye olabilmesi için sulama kapsamına giren alanlarda (köy ve mahalle) mülk sahibi olması gerekmektedir. Ancak, sahada yaptığımız gözlemlerde pamuk tarımı ile uğraşan bir kısım çiftçi, kiracı, ortakçı veya sucu konumunda olup, arazi sahibi olmadığından dolayı sulamada hassas davranmamaktadırlar. Bu duruma karşın, arazi sahiplerinin bir kısmı ise, şehirde yaşamasına rağmen birliğe üye olabilmekte ve hatta çoğu zaman birlik başkanı bile olabilmektedirler. Bu çarpık durumun giderilmesi veya en aza indirgenmesi için ilgili kurumlarca çalışmalar yapılmalıdır.

Şekil 9. Şanlıurfa ilinde sulama birliklerinin dağılışı (2004)

8. Makineleşme

GAP süreci ile birlikte çalışma alanımızda, makineleşme konusunda ciddi gelişmeler gözlenmesine rağmen halen yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Tarımsal mekanizasyon düzeyinin yükselmesi için sulama projelerinin bir an önce tamamlanarak faaliyete geçmesi gerekmektedir. Çünkü sulu koşullarda yapılan tarımsal faaliyetler sonucunda üretim ve verim arttığından dolayı artı değer de artmaktadır. Bu da üreticilerin tarımda kullandıkları girdi düzeyini ve yatırım miktarını olumlu yönde etkilemektedir. KHGM tarafından 1981 yılında yapılan Köy Envanteri Etüdü çalışmasına göre Şanlıurfa ilinde her köye ortalama 5 traktör düşerken, 1997 yılında DİE tarafından yapılan Köy Envanteri çalışmasında ise her köye ortalama 10 traktör düşmektedir (Çizelge 11). Bu durum, bize, çalışma alanımızda GAP süreci ile birlikte tarımsal mekanizasyon içerisinde önemli bir faktör olan traktör sayısında önemli bir artış olduğunu göstermektedir.

Çizelge 11. Şanlıurfa ilinde ilçeler bazında traktör sayısı ve her köye düşen ortalama traktör sayısı

İlçeler	Köy sayısı	Traktör sayısı	1981*	1997**	Traktör sayısı	Her köye düşen traktör sayısı
			Her köye düşen traktör sayısı	Köy sayısı		
Merkez	185	809	4	296	2795	9
Akçakale	117	331	3	83	768	9
Birecik	39	268	7	69	901	13
Bozova	77	293	4	77	821	11
Ceylanpınar	-	-	-	32	425	13
Halfeti	33	68	2	37	295	8
Harran	-	-	-	84	687	8
Hilvan	55	341	6	56	729	13
Siverek	65	399	6	111	1246	11
Suruç	73	244	3	80	512	6
Viranşehir	45	352	8	104	904	9
Toplam	689	3105	5	1029	10083	10

Kaynak: KHGM Köy Envanteri Etüdü* - DİE 1997 Köy Envanteri**

GAP İdaresi (1996 yılında) tarafından artan sulamalı tarım koşullarının oranına bağlı olarak GAP illerinde ihtiyaç duyulacak mekanizasyon düzeyi ile ilgili teknik bir analiz araştırması yapılmıştır. Bu teknik analiz araştırması sonucunda, Şanlıurfa ilinde sulamaya açılacak tarım miktarının değişkenine bağlı olarak toplam tarım alanlarının % 20'sinin sulamaya açılması durumunda 8819 traktör, 1204 kulaklı pulluk, 1725 kültivatör, 3399 tarım arabası ve 962 çapa makinesine ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmiştir. Bu bağlamda çalışma alanımızda sulamalı tarım alanlarının oranının % 50'ye çıkması durumunda, 30931 traktöre, 12554 kulaklı pulluğa, 1542 kültivatöre, 3467 tarım arabasına ve 2565 çapa makinesine ihtiyaç duyulacaktır (Çizelge 12). Burada en çok dikkat çeken nokta, çalışma alanımızda tarım alanlarının % 50'sinin sulamaya açılması durumunda, traktör sayısından 3,5 katlık bir artışla 8819 traktörden 30931 traktöre ihtiyacının olacağı senaryosudur. Çalışma alanımızda sulamalı tarım oranına bağlı olarak yapılan bu mekanizasyon teknik analizinden hareket edilerek, 2004 yılı itibariyle, tarım alanlarının (1.200.573 ha) kamu ve özel halk sulamaları olmak üzere yaklaşık % 30'u sulamalı tarıma açılmıştır. Bu dönemde çalışma alanımızda söz konusu tarımsal araç-gereçlerinin sayısına bakıldığında, 12515 traktör, 8554 kulaklı pulluk, 9913 kültivatör, 9858 tarım arabası, 1847 çapa makinesi bulunmaktadır (DİE, 2002: 510). Sulu tarım alanlarının oranına bağlı olarak tarımsal araç-gereç ihtiyacı durumuna ilişkin oluşturulan bu senaryolar ile 2004 yılı itibariyle gerçekleşen sulama alanları ile araç-gereç sayısı bakımından karşılaştırıldığında, traktörde çok düşük bir seviyede makineleşme düzeyinin gerçekleşmekte olduğu, diğer tarımsal araç-gereçlerde ise beklentilerin de üzerinde bir hızla gerçekleşmekte olduğu görülmektedir.

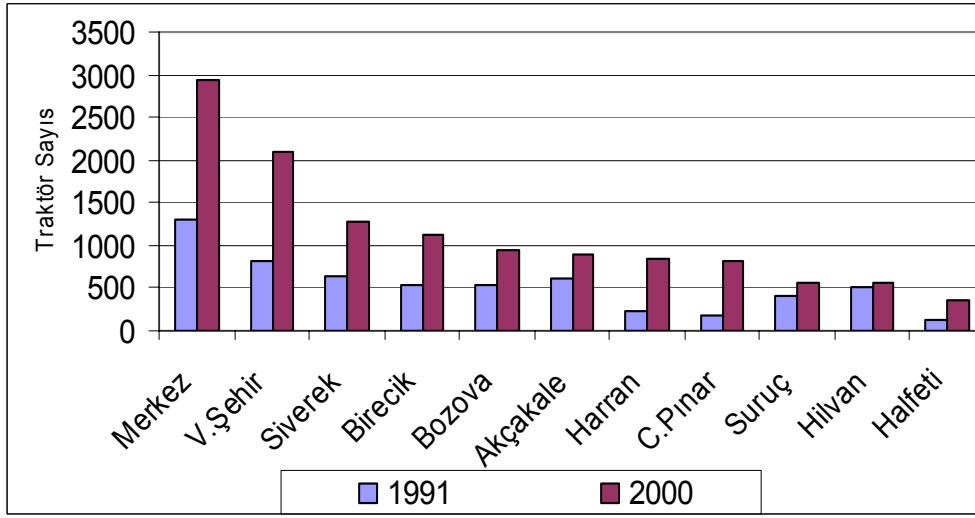
Çizelge 12. Şanlıurfa ilinde bazı tarımsal araç-gereçlerde sulu-kuru koşullarda ihtiyaç durumuna ilişkin senaryolar

Tarım Araç- Gereç İhtiyacı	% 80 Kuru % 20 Sulu	% 50 Kuru % 50 Sulu	% 30 Kuru % 70 Sulu
Traktör	8819	30931	39660
Kulaklı Pulluk	12042	12554	16303
Kültivatör	1725	1542	1822
Tarım Arabası	3399	3467	4373
Çapa Makinesi	962	2565	2889

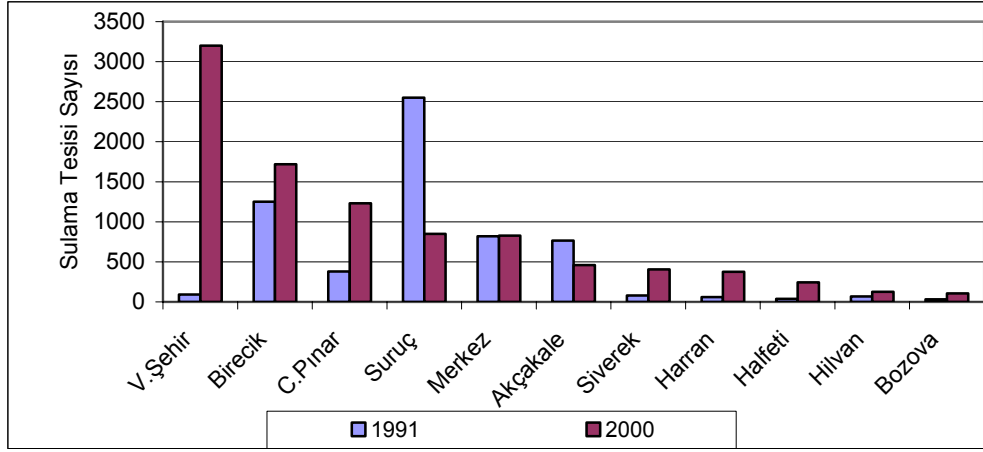
Kaynak: GAP-BKİ, GAP Bölgesinde Tarımsal Mekanizasyon Gereksinimleri Etüdü Projesi, 1996.

Ancak tüm bu gelişmelere rağmen GAP alanındaki (ve dolayısıyla Şanlıurfa ilinde) mekanizasyon düzeyi Türkiye ortalamasının altındadır. 2003 yılı itibariyle, Türkiye'de bir traktöre 28,9 hektar arazi düşerken, GAP Bölgesi'nde 67,3 hektar ve Şanlıurfa ilinde ise 95,2 hektar arazi düşmektedir.

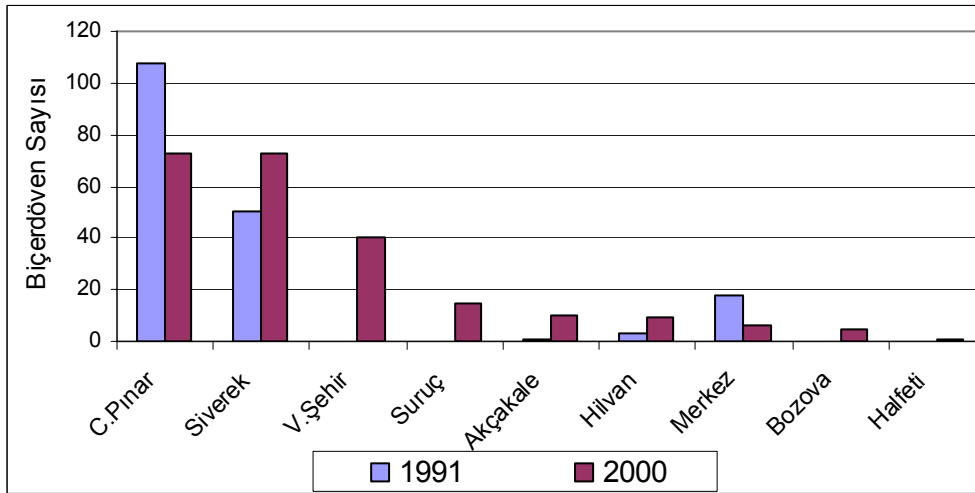
GAP süreci ile birlikte Şanlıurfa ilinde tarımda mekanizasyon düzeyi önemli bir gelişme göstermiştir. Ancak, bu gelişme düzeyi, yukarıda da belirtildiği gibi, modern tarım koşullarında olması gereken bir düzey değildir. Çünkü, çalışma alanımızda makineleşme düzeyi, halen Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Burada dikkat çeken iki önemli nokta vardır. Birincisi, GAP ile birlikte Şanlıurfa ilinde ciddi anlamda bir makineleşme sürecinin yaşandığı, ikincisi ise, sulamada kullanılan tarımsal araç-gereçlerde artış oranının daha fazla olduğudur. Bu her iki maddenin en fazla gelişme gösterdiği ilçeleri, daha çok sulama alanları artan ilçeler oluşturmaktadır (Şekil 10, 11, 12).

Şekil 10. Şanlıurfa ilinde ilçeler bazında traktör sayısındaki gelişmeler (1991-2000)

Şekil 11. Şanlıurfa ilinde ilçeler bazında sulama tesisi sayısındaki gelişmeler (1991-2000)

Şekil 12: Şanlıurfa ilinde ilçeler bazında biçir döven sayısındaki gelişmeler (1991-2000)

9.Tohum Kullanımı

Tarımın yapısal sorunlarından birisi de yeterli miktarda ve kalitede tohum kullanılmaması durumudur. Bu konuda yapılan araştırmalarda, ekimde kullanılan tohumun kalitesinin üretilen ürünün verimi üzerinde, kalitesinde ve hatta pazarlamasında etkili olduğu saptanmıştır. Bu boyutu ile olaya bakıldığında, çiftçilerin büyük bir çoğunluğu bilimsel metotlarla değil, yıllarca edindikleri geleneksel birikimleri doğrultusunda tohum kullanmaktadırlar.

Yapılan araştırmalara göre, tarımsal üretimde, gübreleme, sulama ve ilaçlama gibi yetiştiricilik tekniklerinin zamanında ve doğru uygulanmasının verime etkisi çok fazladır. Bunun yanında tarımsal üretimde sertifikalı tohumluk kullanımı; genetik vasfının sağladığı yararları ilave olarak bitki çeşidine göre değişmekle birlikte, kendine döllenene buğday, arpa ve yem bitkilerinde % 20-25'e, hibritlerde ise % 100'e varan verim ve kalite artışı sağlamaktadır (TİGEM, 2003: 1).

Tarım İl Müdürlüğü'nün verilerine göre, 2003 yılı itibariyle şanlıurfa ilinde satış amaçlı faaliyet gösteren 8 adet ruhsatlı tohum bayisi bulunmaktadır. İlde bir kamu kuruluşu olan Ceylanpınar TİGEM dışında tohum yetiştiriciliği yapan kişi ve kuruluş mevcut değildir. Yapılan hesaplara göre TİGEM'ce üretilen tohumluklar ilin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Burada üretilen buğday, arpa, mercimek, pamuk ve fiğ tohumlukları, ilçe müdürlükleri tarafından üreticilere ulaştırılmaktadır. Sahada yaptığımız gözlem ve görüşmelerde çiftçilerin büyük bir kısmının sertifikalı tohum kullanmadıkları gözlenmiştir. Ancak, meyve dikimi için son zamanlarda çok sayıda fidan üretim işletmesi kurulmuştur. Bu fidan üretim işletmelerinde daha çok antepfıştığı, badem, üzüm asmaşı, ceviz, erik, şeftali, kiraz, nar, incir vb. üretilmektedir. Sulama alanları artıkça fidan talebi artmakta ve böylece dikili tarım alanları da artmaktadır. Antepfıştığı, üzüm asmaşı, incir ve badem meyvelerinin halen büyük bir kısmı kuru koşullarda üretilmekte, diğer meyvelerde ise daha çok sulu koşullarda üretimi tercih edilmektedir.

Tarım il Müdürlüğü'nün tahminlerine göre, şanlıurfa ilinde, yaklaşık olarak 79000 ton buğday, 39150 ton arpa, 17030 ton kırmızı mercimek, 8966 ton pamuk çiğiti, 450 ton nohut, 206 ton susam ve 91 ton ikinci ürün olarak mısır kullanılmaktadır (TKB, 2002: 12).

Çalışma alanımızda sulu tarım alanlarının artmasının paralelinde pamuk ekim alanları da artmaktadır. Bu bağlamda pamuk yetiştiriciliğinin önde gelen sorunlarından biri de şüphesiz yetişebilecek çeşitlerin yüksek verimli, teknolojik özellikleri yeterli ve hastalıklara dayanıklı olmalıdır. Daha önceleri Harran Ovası'nda geniş sahalarda ekilen ve teknolojik özellikleri yetersiz olan Aleppo-I (Halep) çeşidini Çukobirlik 1990 yılından itibaren almaya başlamıştır. Genellikle çiftçiler o güne kadar Aleppo-I çeşitlerine rağbet etmişler ve hiğ bir kontrole tabi olmayan piyasadan buldukları tohumları ekerek pamuk yetiştiriciliğine devam etmişlerdir. Köy Hizmetleri şanlıurfa Araştırma Enstitüsü'nün kuruluşundan günümüze kadar devam eden pamuk denemelerinden elde edilen bulgulara göre Sayar 314 ve Mc Nair çeşitlerinin başta Harran Ovası olmak üzere bölgede çok iyi uyum sağladığı görülmüştür (GAP-BKİ, 1996: 35).

Ayrıca, önümüzdeki yıllarda sulu tarımın ve pamuk yetiştiricilerinin yaygınlaşmasıyla bazı hastalık ve zararlılar daha fazla yayılacak ve daha fazla zarara yol açabilecektir. Bunun için de bu konuda şimdiden önlem almak gerektiği düşünceyiyle daha önce yürütölen çalışmalarda verim ve teknolojik özellikler yönünden üstün olan sayar 314 ve Mc Nair 235 çeşitleri, çiftçilere önerilmektedir. Ancak, bu iki tohum çeşitinin aşırı sulamada solgunluk hastalığına karşı hassas oldukları saptanmıştır. Bu durumda, Kahramanmaraş Tarla Bitkileri Üretme İstasyonu'nda solgunluk hastalığına karşı dayanıklı olduğu belirlenen ve yapılan çalışmalarda da şanlıurfa iline iyi uyum gösteren Kahramanmaraş 92 ve Erşan 92 çeşitleri de çiftçilere önerilmektedir (Ferhatoğlu ve Anlağan, 1996: 22).

Çalışma alanımızda başta pamuk olmak üzere ekilen ürünlerin tohumu ile ilgili önemli bir nokta da, ekilecek tohumun nasıl elde edilmekte olduğudur. Bu konu üzerinde gerekli önlemlerin alınması ve belli kuruluşların bu konuda görevler üstlenmeleri gerekmektedir. Kaynağı belli olmayan karışık çiğitlerin ekilmesiyle elde edilen ürünün kütlü kalitesinin iyi olmayacağı açıktır. Ayrıca bunların çimlenme ve çıkış oranlarının ve verim durumlarının ne olacağı bilinmemektedir.

10.Gübreleme

Gübreleme, bitkisel üretimde amaçlanan verim ve kaliteye ulaşmak için içerisinde bir veya birkaç çeşit bitki besin maddesi bulunan, organik veya inorganik bileşiklerin, toprağa veya doğrudan doğruya bitkiye verilmesi şeklinde tarif edilmektedir (Özer, 1999: 22). Devamlı ziraat yapılan topraklarda elementer besin maddeleri bir yandan bitkilerin tüketimi, öte yandan sulama suyu ile yıkanması sonucu zamanla azalır. Ayrıca, Aerop bakterilerinin humusu parçalamaları da toprağın organik madde dengesinin bozulmasına ve azot bakımından fakirleşmesine sebep olur (Aydemir, 1982: 260-261). Bu nedenle tarımda gübrelemenin zamanında ve yeterli miktarda kullanılması gereklidir.

Gübre kullanımı konusunda, çalışma alanımızla ilgili olarak gerek yapılan bilimsel çalışmalarda gerekse sahadaki gözlemlerimiz sonucunda temel sorunlar olarak kullanılan gübre miktarının düşük olması, gübrenin toprağın özelliklerine bakılmaksızın kullanılması, yetiştirilen bitkiye uygun gübre/gübrelere dikkat edilmemesi ve zamanında kullanılmaması gibi problemler öne çıkmaktadır. Çünkü asırlardır kuru tarım koşullarında tarımla uğraşan yöre çiftçileri için sulu koşullarda modern tarım yöntemleriyle bitki yetiştiriciliği yapmak oldukça zor ve zaman alan bir durumdur.

Türkiye ortalaması olarak gübrelenen arazide 50 kg/da gübre tüketimine karşılık, bu miktar Harran Ovası için ortalama 18.7 kg/da olarak hesaplanmıştır. Yörede yetiştirilmekte olan ürün çeşitlerinde suni gübre kullanımı ise, hububatta 13.8 kg/da, pamukta 39.3 kg/da, mercimekte 10 kg/da olarak bulunmuş olup, ortalama gübre tüketim değerinin çok altında kalmaktadır (Aksoy ve Arkadaşları, 1986: 54). Bölgede gübre kullanımına ilişkin bu veriler, GAP öncesi döneme ait olup, suni gübre kullanımının düşük bir seviyede olduğunu göstermektedir. Ancak, GAP süreci ile birlikte tarım girdilerinde kısmen de olsa ekonomik durumun iyileşmesine bağlı olarak ciddi değişimler yaşanmaktadır. Bu dönem içerisinde, çalışma alanımızda gerek kullanılan gübre miktarı ve gerekse birim alanda kullanılan gübre miktarında artışlar olmuştur. Çalışma alanımızda 1987 yılında toplam 301128 ton kimyevi gübre kullanılırken, 2002 yılına gelindiğinde bu rakam % 71,2'lik bir artışla 423044 tona yükselmiştir (Çizelge 13). Böylece genel olarak kullanılan gübre miktarının artışına bağlı olarak birim alanda kullanım düzeyi de artmıştır. Çalışma alanımızda, GAP öncesinde (1987 yılında) dekara 18.7 kg. kullanılırken, GAP süreci (2002 yılında) ile birlikte dekara atılan gübre miktarı artarak 35.5 kg/da'a ulaşmıştır (Çizelge 14).

Çizelge 13. Şanlıurfa ilinde gübre kullanımının gelişimi

Yıllar	Azotlu (% 21)		Fosforlu (% 16-18)		Ton
	Ton	%	Ton	%	
1987	161555	53,6	139573	46,4	301128
1990	146750	61,9	90393	38,1	237143
1995	122100	52,9	108836	47,1	230936
1997	136704	56,2	106447	43,8	243151
1999	301175	65,9	155952	34,1	457127
2002	282935	66,9	140046	33,1	423044

Kaynak: TÜİK.

Çizelge 14. Birim tarım alanında gübre kullanımının oransal gelişimi

Yıllar	Azotlu(kg/da)	Fosforlu (kg/da)	Toplam (kg/da)
1987	13,43	11,60	25,03
1990	12,19	7,51	19,70
1995	10,15	9,04	19,19
1997	11,36	8,84	20,20
1998	18,85	15,18	34,03
1999	25,03	12,96	37,99
2002	23,7	11,8	35,5

Kaynak: TÜİK

Şanlıurfa ilinde, 2002 yılı itibariyle, kullanılan suni gübre miktarı (423044 ton), Türkiye'de kullanılan gübrenin (8645641 ton) % 4,9'una, GAP Bölgesi'nde kullanılan gübrenin (1072954 ton) ise

% 39,4'üne tekabül etmektedir (Çizelge 15). Birim alanda kullanılan ortalama gübre miktarı değerlendirildiğinde, Şanlıurfa ili (35,5 kg/da), Türkiye ortalamasının (42,4 kg/da) altında, GAP Bölgesi'nin (32,6 kg/da) ise üstünde bir seviyededir (Çizelge 16).

Çizelge 15. Şanlıurfa ilinde GAP'ta ve Türkiye'de kimyevi gübre kullanımı (2002)

Yerleşim Birimi	Azotlu (% 21)		Fosforlu (% 16-18)		Potaslı (48-52)		Toplam	
	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%
Türkiye	5708835	66,0	2789670	32,3	141136	1,6	8645641	
GAP	727275	67,8	341000	31,8	1023	0,1	1072954	
Şanlıurfa	282935	66,9	140046	33,1	63	-	423044	
Şanlıurfa İlinin Türkiye İçindeki Payı(%)	5,0	-	5,0	-	-	-	4,2	4,9
Şanlıurfa İlinin GAP İçindeki Payı(%)	38,9	-	41,1	-	6,2	-	37,2	39,4

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı.

Çizelge 16. Birim tarım alanına gübre kullanımı (2002)

Yerleşim Birimi	Azotlu (kg/da)	Fosforlu (kg/da)	Potaslı (kg/da)	Toplam (kg/da)
Türkiye	28,0	13,7	0,7	42,4
GAP	22,1	10,4	-	32,6
Şanlıurfa	23,7	11,8	-	35,5

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı, 2002.

Kimyasal gübre çeşitleri içerisinde özellikle nitrat ve sülfatlı gübrelerin kullanımında dikkatli davranılmaması durumunda, toprakta PH derecesinin yükselmesi durumu ortaya çıkmaktadır. PH derecesi yükselen topraklarda ise, alkalileşme artmaktadır. Böylece mevzi ölçeklerde toprak yapısı ile iklim özellikleri açısından çoraklaşmaya müsait olan yöre toprakları, yanlış arazi kullanımı sonucunda çoraklaşma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

11. Tarımsal İlaç Kullanımı

Tarımsal üretimi ve verimi etkileyen bir diğer faktör ise, zamanında, uygun ve yeterli miktarda tarımsal ilaç kullanımınıdır. Çalışma alanımızda, tarımsal ilaç kullanımında da, gübre kullanımında karşılaşılan problemlere benzer problemler yaşanmaktadır. Yöre çiftçileri, tarımsal bitkilerle ilgili olarak ortaya çıkan hastalıkların tanımlanması ve buna göre tarımsal ilaç çeşidinin kullanımı konusunda, uzmanlara başvurmadan, gelişigüzel kullanılmaktadırlar. Sulamalı tarımla birlikte tarımsal hastalıkların sayısı ve etkisi de artmaktadır. Bu nedenle, yöre çiftçilerini sadece gübre ve tarımsal ilaç kullanımı konusunda teşvik etmek veya bilinçlendirmek yeterli değildir. Aynı zamanda bitkisel hastalıkların tespiti ve buna göre tarımsal ilacın seçimi, miktarı ve kullanım zamanı ile ilgili olarak da konunun uzmanlarına başvurulması gerektiği yönünde bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.

Şanlıurfa ilinde tarımsal üretimde ilaç kullanımı iklim koşullarına, hastalık ve zararlılara, ürün desenine, tarımsal ilaç fiyatlarına ve çiftçinin alım gücüne bağlı olarak değişmektedir. Özellikle, ilaçların bileşimi ve etkili madde oranı ile iklim koşulları etkili olmaktadır. İlde en çok kullanılan ilaç grupları insektisit, fungusit, herbisit, akarisit ve yazlık ve kışlık yağlardır. Bütün bu ilaç gruplarının toplam ilaç kullanımındaki payları yıllar itibarıyla dalgalanma göstermektedir. İlde 38 adet ilaç bayisi faaliyette olup, 2000 yılı itibarıyla 180.753 kg. ilaç kullanılmıştır (TKB, 2002: 173). Çalışma alanımızda, 2003 yılı itibarıyla, Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü'nün verilerine göre 35'i merkez ilçede olmak üzere toplam 85 zirai ilaç bayisi bulunmaktadır (Çizelge 17).

Çizelge 17. Şanlıurfa ilinin tarımında halk sağlığı ve zirai mücadele bayilerinin ilçelere dağılışı

Bayii türü	İlçeler											
	Merkez	Akçakale	Birecik	Bozova	C.Pınar	Halfeti	Harran	Hilvan	Siverek	Suruç	V.Şehir	Toplam
Halk Sağlığı	13			1	1		1	1	1		1	19
Zirai Mücadele	35	1	7	4	3	1	1	5	9	5	14	85
Toplam	48	1	7	5	4	1	2	6	10	5	15	104

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü, 2003.

Çalışma alanımız ve yakın çevresinde yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda, bölge topraklarının organik madde bakımından genelde fakir olduğunu ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak sulamalı tarımla birlikte yöre çiftçileri, üretimi ve verimi artırmak amacıyla yaygın bir şekilde kimyasal gübre kullanımı artacak ve bu aşırı gübre kullanımı sonucunda da ortaya çıkan hastalık ve zararlılarla mücadele etmek için de tarımsal ilaçlar kullanılacaktır. Bu aşırı kimyasal gübre ve tarımsal ilaç kullanımı ile tarımsal toprakların kirlenme riski artacaktır.

Tarımsal faaliyetlerde hastalık ve zararlılarla mücadelede kullanılabilecek iki temel yöntem vardır. Bunlardan birincisi kültürel ve biyolojik mücadele, diğeri ise organik tarımdır. Nitekim yapılan araştırmalar sonucunda, organik tarım yoğun tarım sonucu giderek artan çevre ve sağlık sorunlarının çözümünde etkin bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, GAP Bölgesi toprakları kirlenmemiş, ekolojik tarım için büyük bir potansiyel arz etmektedir. Ekolojik tarımın çalışma alanımızda gelişebilmesi için kamu ve ilgili kuruluşlarca, yöre çiftçileri bilinçlendirilerek doğru yönlendirilmeli ve gerekli konularda ve özellikle yöntem ve ürün pazarlama kanalları konusunda destek verilmelidir. Aslında ekolojik tarımda iyi bir yöntem ve doğru bir pazarlama ağı kurularsa, yurt içinde en azında bu aşamada talep bulmasa dahi yurtdışında geniş bir müşteri potansiyelinin varlığı nedeniyle önemli talepler gelecektir.

12.Ulaşım ve Pazarlama

Üretilen hammaddelerin, sanayi ürünlerinin ve hizmetlerin para kazanmak amacıyla kitlelere ulaştırılarak tanıtılması ve sunulması işine pazarlama; pazarlanan ürünlerin para veya mal karşılığı el değiştirmesine ticaret denilmektedir (Özçağlar, 2000: 161). Çalışma alanımızdaki üreticiler, tarımsal ürünlerin pazarlanmasında genel olarak iki temel sorunla karşı karşıyadırlar. Bunlardan birincisi; üreticinin örgütlü olmamasından dolayı üretilen tarımsal ürünlerinin piyasada değeri üzerinden satılamamasıdır. Çünkü müşteri konumundaki kesim daha bilinçli ve örgütlüdür. İkincisi ise; üreticileri, her yıl piyasa taleplerine göre üretilen ürün deseni konusunda doğru yönlendirecek pratikte bir devlet politikası veya danışmanlık hizmeti verecek herhangi bir kurumun olmamasıdır. Bu da, her ürünün piyasasında yıldan yıla değişen bir arz-talep dengesinin ortaya çıkması ve bu istikrarsız durumdan dolayı tarımsal ürünlerin büyük bir kısmında fiyatlar istikrarlı olmayıp, büyük farklılıklar göstermektedir.

Çalışma alanımızda ve çevresinde, pazarlamanın gelişebilmesi için üretici ve tüketici bir nüfus kitlesi mevcuttur. Ancak, özellikle üretici nüfus kitlesinin modern tarım konusunda eğitilmesi zorunlu bir durumdur. Yine de, bölgede ve dolayısıyla çalışma alanımızda, nicel olarak yeterli miktarda bir üretici ve tüketici nüfus; nitel olarak da şartları halen olgunlaşma aşamasında olan bir nüfus kitlesinde bahsetmek mümkündür. Diğer tarafta, tarımsal üretimde ulaşım ve pazarın ayrı bir önemi vardır. Özellikle üretim ticari amaçlara yönelikse, bu önem daha da artar. Çünkü üretimin hangi türü olursa olsun, ticari amaçlara yönelik olarak geliştirilebilmesi için pazar ilişkilerinin kurulmuş olması şarttır. Bu da amaca uygun bir yol sistemi ile ulaştırma araçlarıyla sıkı bir bağlılık gösterir (Doğanay, 1985: 46). Çalışma alanımızda ulaşım ve dolayısıyla pazarlama için büyük önem taşıyan üç önemli projeden bahsetmek mümkündür. Bu projelerden birincisi; 2006 yılı içerisinde bitirilmesi öngörülen Gaziantep-Şanlıurfa Otoban Projesi, İkincisi; Bu otoban ile bağlantılı olarak Şanlıurfa şehrinin 33 km. kuzeyindeki GAP Uluslararası Havaalanı Projesi, Üçüncüsü ise; çalışma alanımızın güneyinde bulunan Akçakale Gümrük Kapısı Projesidir. Dikkat edilirse bu üç proje, çalışma alanımızda üretilen tarımsal ürünlerinin bölgesel, ulusal ve uluslararası pazarlara ulaştırmak için en modern ulaşım hizmeti sunmak amacı taşımaktadır. Ayrıca, söz konusu projelerin tamamlanması durumunda, pazarlamanın temel problemlerinde olan ulaşım boyutu da büyük ölçüde çözülmüş olacaktır.

Çalışma alanımızda üretilen tarımsal ürünler genel olarak 4 şekilde pazarlanmaktadır. Bunları; devletin destekleme yoluyla üreticilerinin bazı ürünlerinin satın alması (TMO), tarım satış kooperatifleri (Çukobirlik gibi), özel sektör (tüccar) ve üreticinin kendisinin pazarlaması olarak

sıralamak mümkündür. Tarım üreticilerin bilinç düzeyi arttıkça, tarımsal ürünlerle ilgili pazarlama kanallarının çeşidi ve kalitesi de artacaktır.

13.Sonuç

Şanlıurfa ili, mevcut tarım potansiyeli itibariyle zengin ve elverişli bir durum arz etmektedir. Ancak, modern tarım açısından ele alındığında, bu zengin tarım potansiyelinin yeterli ve bilimsel olarak değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak çok ciddi temel yapısal sorunlarının ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Bu temel sorunlarının başında sulama, sermaye, kredi kullanımı, çiftçi örgütlenmesi, makineleşme, kaliteli tohumluk kullanımı, gübre ve tarımsal ilaç kullanımı, pazarlama ve kalifiye insan gücü konularındaki yetersizlikler ve mülkiyet sorunu gelmektedir.

Şanlıurfa ilinde ve dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde birinci derecede tarım üzerinde olumsuz etki yapan kuraklık durumunu gidermek ve tarım sektörünün temel yapısal sorunlarını ortadan kaldırmak veya en aza indirebilmek için GAP devreye girmiştir. GAP bünyesinde, 17 yıllık (1989-2005) bir dönemi kapsayan süre zarfında yürütülen çalışmaların, söz konusu projelerin gerek hedeflenen süre içerisinde tamamlanması gerekse bu yapısal sorunların çözüme kavuşturulması noktasında istenilen düzeye henüz ulaşılamadığı, hatta çok düşük bir seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Daha da ötesi, GAP Tarım Master Planı'nda bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayi ile kalkınması öngörülmüş olmasına rağmen, 2005 yılı itibariyle, GAP toplamında tamamlanma oranı % 52,1 iken, tarım sektörüne yönelik yürütülen projelerin tamamlanma oranı sadece % 21,1'dir. Bu durum, GAP çerçevesinde tarım alanındaki projelerin gerçekleştirme oranının düşük olmasından dolayı, çalışma alanımızda ve dolayısıyla GAP bölgesinde tarımın temel sorunlarının giderilerek, tarımın modernleşmesini geciktirmektedir.

Bu çerçeveden hareketle, yöre çiftçilerinin bilgi düzeyi artırılmalıdır. Tarım üreticilerinin bilgi ve eğitim düzeyleri arttıkça, yörede ekonomik ve sosyal yapı hızlı bir kalkınma sürecine girilecektir.

Referanslar

- Aksoy, S. ve Diğerleri, (1986), "Tarımsal Ekonomik Yapı" Tarımsal Kalkınma Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, s.54. Ankara.
- Aydemir, M. (1982), Pamuk Islahı, Yetiştirme Tekniği ve Lif Özellikleri, s.260-261, İzmir.
- Dinler, Z., (2000), Tarım Ekonomisi, 5. Basım, Ekin Kitabevi, s.9, Bursa.
- DİE, (2003), 2001 GTS Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Anketi Sonuçları, s.4, Ankara.
- DİE, (2002), Tarımsal Yapı, s.510, Ankara.
- Dizdar, M.Y., (2003), Türkiye'nin Toprak Kaynakları, TMMOB Teknik Yayınları Dizisi No: 2, s.273, Ankara.
- Doğanay, H., (1987), Ziraat Coğrafyası, A.Ü. Fen-Edb. Fak. Coğ. Böl. Ders Notları No: 23, s.46, Erzurum.
- Ferhatoğlu, H. ve Anlağan, M. (1996), GAP Bölgesinde Harran Ovası'nda ve Cırcıp Yağmurlama Sulama Alanında Yetiştirilebilecek Pamuk Çeşitleri-II, s.22, Ankara.
- Gündoğdu, K.S. ve Arkadaşları, (2003), "Arazi Toplulaştırmasında Parsel Değer Sayılarının Coğrafi Bilgi Sistemi Kullanılarak Belirlenmesi", U.Ü. Ziraat Fak. Derg. Sayı: 17, s.137-148, Bursa.
- GAP-BKİ, (1996), GAP Bölgesinde Tarımsal Mekanizasyon Gereksinimleri Etüdü Projesi, s.3, Ankara.
- GAP-BKİ, (1996) GAP Bölgesinde Sulu Koşullarda Bitkilerin Yetiştirme Teknikleri, s.35, Ankara.
- GAP-BKİ (2003), 2002 Yılı Faaliyet Raporu, s.13, Ankara.
- Gürgen, G. (2002), Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi, D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yay. No: 12, s.145, Diyarbakır.
- İnan, İ.H., (2003), "GAP Bölgesi Tarımsal Kalkınmasında Kooperatifçilik", III. GAP ve Sanayi Kongresi Bildiriler Kitapçığı (18-19 Ekim 2003), s.171, Diyarbakır.
- Karlı, B., (2001), "Kooperatifçilik ve Diğer Örgütlenme Modellerine İlişkin Genel Çerçeve", GAP Bölgesi Kırsal Kalkınmasında Kooperatifçilik ve Diğer Örgütlenme Modelleri (Atölye Çalışması 26-27 Aralık 2001), GAP-BKİ-Türkiye Kooperatifleri, s.12, Ankara.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, (2002), Şanlıurfa Tarım Master Planı, s.173, Şanlıurfa.
- Tarım Reformu Genel Müdürlüğü (2003), Toplulaştırma Teknik Talimatı, s.11, Ankara.
- TİGEM (2003), TİGEM'de Üretilen Sertifikalı Tohumluklar, s.1, Ankara.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N., (1999), Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, s.202, İstanbul.
- Özçağlar, A., (2000), Coğrafyaya Giriş-Sistematiği, Kavramlar, Yöntemler, s.124, 161, Ankara.
- Özer, S. (1999), Gübre ve Gübreleme, S.1, Şanlıurfa.
- Öztürkmen, A.R., (2003), "Şanlıurfa Tarımının Sorunları ve Çözüm Önerileri", III. GAP ve Sanayi Kongresi Bildiriler Kitapçığı (18-19 Ekim 2003), s.158, Diyarbakır.
- <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Frames/fr2.html>, son erişim tarihi 09.02.2006.